

JERZY GINALSKI

OSTROGI KABŁĄKOWE KULTURY PRZEWORSKIEJ.

KLASYFIKACJA TYPOLOGICZNA

BÜGELSPOREN DER PRZEWORSK-KULTUR. EINE TYPOLOGISCHE KLASSIFIKATION

W wyniku analizy ostróg kabłąkowych kultury przeworskiej dokonano nowego podziału tej kategorii zabytków. Sklasyfikowano je w ośmiu podgrupach (A – H), wyróżniając jednocześnie ich typy, a niekiedy i warianty, uwzględniając przy tym aspekt chronologiczny. Prześledzono ich rozwój typologiczny od młodszego okresu przedrzymskiego do okresu wędrówek ludów.

W materiałach zabytkowych kultury przeworskiej, związanych z uzbrojeniem, wyróżniającą się grupę stanowią ostrogi kabłąkowe. Do tej pory poświęcono im niewiele opracowań, a te istniejące traktowały problem wycinkowo, nie obejmując całości zagadnienia. Nasunęła się więc potrzeba sporządzenia katalogu znalezisk, dokonania dokładnej ich klasyfikacji oraz ustalenia chronologii i zasięgu poszczególnych podgrup tej kategorii zabytków¹.

Przy przeprowadzaniu klasyfikacji dysponowano materiałem zebrany z stanowisk kultury przeworskiej, począwszy od młodszego okresu przedrzymskiego do okresu wędrówek ludów włącznie. Podziału tego dokonano na podstawie 334 ostróg kabłąkowych ze 126 stanowisk (ryc. 1). 303 egzemplarze pochodziły z cmentarzysk, 14 z osad, a o 17 brak danych. Stan zachowania ostróg był na ogół dobry, tylko niektóre okazy uległy bardzo mocnemu skorodowaniu, a nieliczne były powyginane, co należy prawdopodobnie łączyć z celowym, rytualnym niszczeniem, jak to miało miejsce w odniesieniu do innych elementów uzbrojenia. Wykonywano je przede wszystkim z żelaza (307 szt.), wyjątkowo z brązu (10), a o 17 brak danych. Określenie chronologii było możliwe dzięki występowaniu większości ostróg w zespołach grobowych (260 egz.).

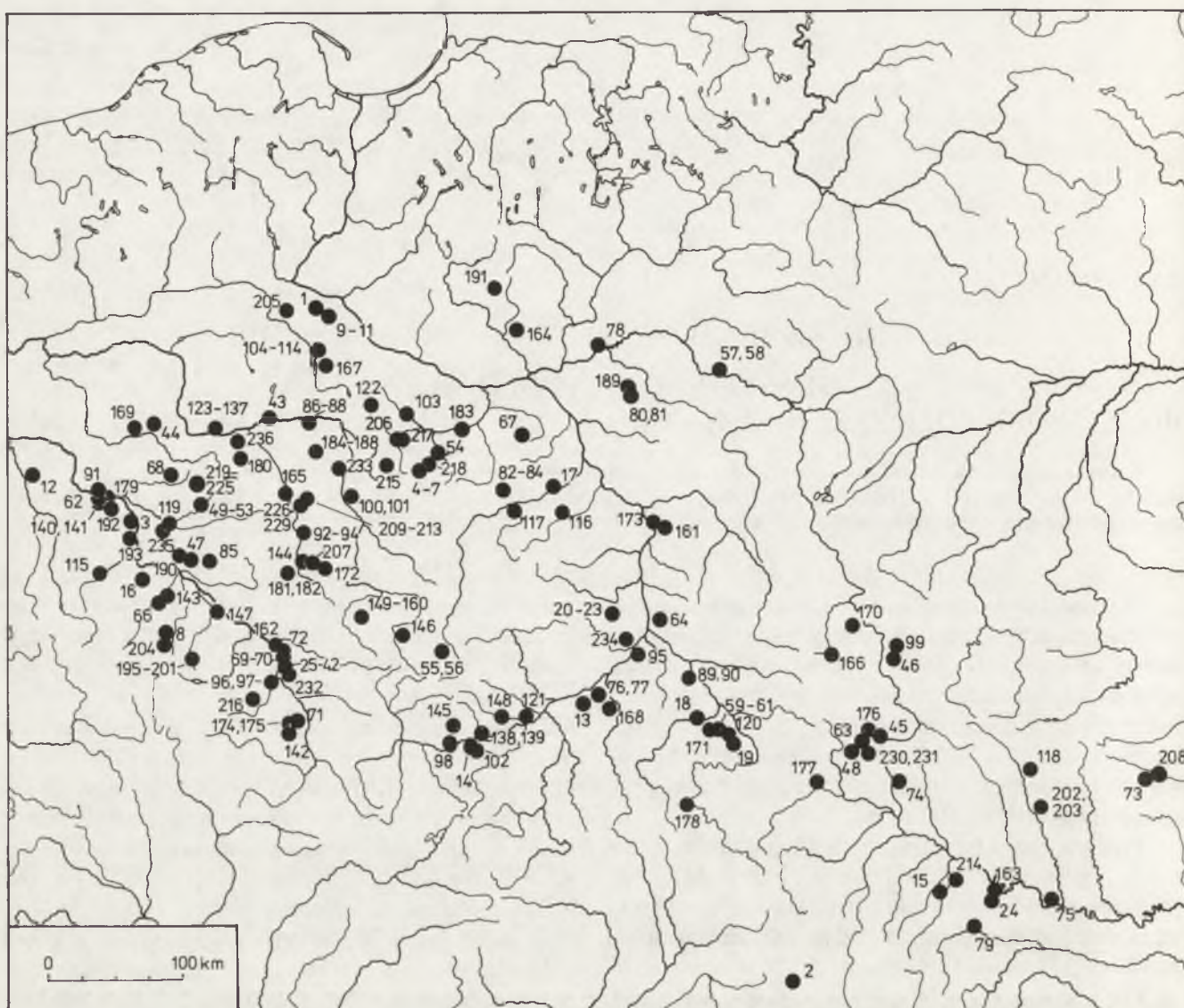
Stan publikacji traktujących o ostrogach przedstawia się bardzo różnie, w zależności od okresu, w jakim je znaleziono, a tym samym od poziomu wiedzy wówczas reprezento-

wanej. Badania nad poznaniem genezy i rozwoju najstarszych ostróg rozpoczęły się w końcu XIX wieku. Pierwszego naukowego opracowania ostróg kabłąkowych dokonał O. Tischler (1890), stwierdzając m.in., że najstarsze pochodzą z okresu późnolateńskiego. Niezależnie od Tischlera historią ostróg zajął się również O. Olshausen (1890; 1891), który przedstawił ich rozwój aż do X w. ze szczególnym uwzględnieniem okazów z okresu rzymskiego, wyróżniając dwie ich grupy: kabłąkowe (guziczkowe) i krzeselkowe. W 1899 roku ukazała się praca pióra R. Zschille i R. Forrera, będąca próbą ułożenia jak najpełniejszej typologii tego rodzaju zabytków. W latach 1912, 1915 powstała rozprawa E. Blumego dająca zestawienie ostróg z terenu ówczesnych północno-wschodnich Niemiec, a następnie dzieło G. Kosinny (1915), w którym zamieszczono krótką notatkę dotyczącą ostróg. W polskiej literaturze archeologicznej jako pierwszy ostrogami z okresu późnolateńskiego i wczesnego okresu rzymskiego zainteresował się J. Kostrzewski (1913).

Najpełniejsze i najbardziej znane opracowanie dotyczące wszystkich rodzajów ostróg z późnego okresu lateńskiego i okresu rzymskiego stanowi dzieło M. Jahna (1921). Badacz ten ułożył typologię ostróg, wyróżniając 88 typów. Zajął się także chronologią tych zabytków oraz określił podstawowe ich rodzaje: kabłąkowe (*Knopfsporen* – ostrogi guziczkowe, *Knebelsporen* – ostrogi z poprzecznymi zaczepami, *Hakensporen* – ostrogi z zaczepami haczykowatymi, *Nietsporen* – prowincjonalnorzymskie ostrogi nitowane) i krzeselkowe (*Stuhlsporen*). Sporo miejsca poświęcił genezie ostróg, stwierdzając m.in., że były one zdobyczą techniczną Celtów, użyte zostały po raz pierwszy w późnym okresie lateńskim i prawdopodobnie pod koniec tego okresu przejęte przez Germanów. Klasyfikacja Jahna jest używana częściowo do dzisiaj, ale odkrycie dużej liczby nowych materiałów spowodowało, że zdezaktualizowała się znacznie i wymaga uzupełnienia zarówno pod względem

¹ Praca była pisana w 1982 roku pod kierunkiem Prof. dr. hab. Kazimierza Godłowskiego, któremu pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować za cenne rady i wskazówki. Wdzięczny jestem również Śp. prof. dr. hab. Tadeuszowi Wiślańskiemu oraz recenzentom: Doc. dr. hab. Tadeuszowi Makiewiczowi i Doc. dr. hab. Zenonowi Woźniakowi, których życzliwe uwagi wykorzystałem w niniejszym opracowaniu. Wyrazy podziękowania za wszechstronną pomoc przy ostatecznym formułowaniu tekstu kieruję także do mgr Anny Muzyczuk.

Ryc. 1. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi (numery na mapie odpowiadają kolejnym numerom katalogu).
Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen (Nummern auf der Karte entsprechen den folgenden Katalognummern)

klasyfikacji, jak i chronologii. W 1932 roku M. Śmiszko wydał pracę, w której m.in. opierając się na klasyfikacji M. Jahna przeanalizował ostrogi z Małopolski Wschodniej.

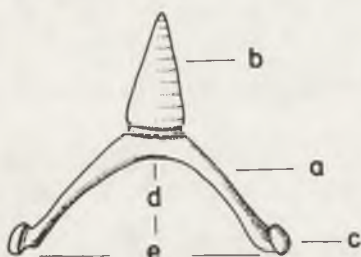
Powojenny okres badań nad rozwojem ostróg rozpoczął artykuł J. Żaka (1959) o ostrogach z zaczepami odgiętymi na zewnątrz. Brakowało jednak w dalszym ciągu nowego, pełnego opracowania, w którym przeprowadzono by w sposób konkretny i szczegółowy klasyfikację typologiczną wszystkich znanych ostróg z terenu kultury przeworskiej. Problem ten rozwiązała częściowo praca K. Godłowskiego (1970), w której autor dokonał m.in. podziału ostróg kabłąkowych z późnego okresu rzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Europie Środkowej, a także częściowo z fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego. K. Godłowski wydzielił 9 grup ostróg, ustalając precyzyjnie ich chronologię, opierał się bowiem na analizie zwartych zespołów grobowych. Podział ten zaczął się upowszechniać, ale – jak twierdzi sam autor – stworzona typologia ma charakter dość ogólnikowy i nie uwzględnia w ramach wyłonionych grup niektórych od-

mian, a przeprowadzenie bardziej szczegółowej klasyfikacji byłoby możliwe dopiero po wszechstronnej analizie całego dostępnego materiału z jak najszerszego terenu. Był to po klasyfikacji M. Jahna drugi, przeprowadzony na tak dużą skalę, podział ostróg (oparto się na nim częściowo przy pisaniu niniejszego artykułu). W tymże roku ukazała się również praca T. Liany (1970), która na podstawie klasyfikacji M. Jahna wydzieliła we wczesnym okresie rzymskim 3 grupy ostróg kabłąkowych kultury przeworskiej. Z próbami podziału tego rodzaju zabytków spotykamy się jeszcze dwukrotnie: T. Dąbrowska (1973 a) wyróżniła kilka odmian ostróg wg klasyfikacji M. Jahna, a K. Godłowski (1977) sklasyfikował ostrogi z terenu Górnego Śląska, opierając się na swym wcześniejszym podziale. Na zakończenie warto wspomnieć o rozprawie U. Giesler (1978), dotyczącej ostróg z trzema zaczepami typu Leuna (sporadycznie spotykanych na terenach objętych kulturą przeworską), w której zamieszczono bardzo szczegółową ich klasyfikację.

PRÓBA TYPOLOGII

Przy przeprowadzaniu poniższego podziału grupy ostróg kabłąkowych przyjęto klasyfikację wielostopniową (3-stopniową) – podgrupa, typ, wariant. Jej podstawą były cechy jakościowe ostróg (kształt, ornamentacja) oraz powiązane z nimi cechy metryczne (proporcje pomiędzy poszczególnymi wymiarami ostrogi). Za cechę nadrzędną, będącą warunkiem wyróżnienia podgrup, uznano sposób ukształtowania kabłąka – jego wysokość i rozpiętość (ryc. 2), a za cechy drugorzędne, na podstawie których wydzielono typy i warianty – wielkość i kształt bodźca, formę zaczepów i ornamentację (nie zawsze stosowano je wg tej samej kolejności, czasem trzeba było inaczej spojrzeć na ich stopień ważności).

Ryc. 2. Podstawowe elementy budowy i parametry ostrogi – Grundelemente und Parameter des Sporns

a – kabłąk – Bügel, b – bodziec – Stachel, c – zaczepy – Verköpfungen, d – wysokość kabłąka – Bügelhöhe, e – rozpiętość kabłąka – Bügelspannweite

PODGRUPA A – z drucikowatymi, półkoliście wygiętymi kabłąkami, długimi bodźcami i dużymi, kolistymi zaczepami.

Ostrogi wchodzące w skład tej podgrupy są pierwszymi tego rodzaju zabytkami występującymi na terenie Polski w pradziejach. Uważa się powszechnie, że zostały one przejęte od Celtów, oni byli też prawdopodobnie ich wynalazcami (Jahn 1921, 16).

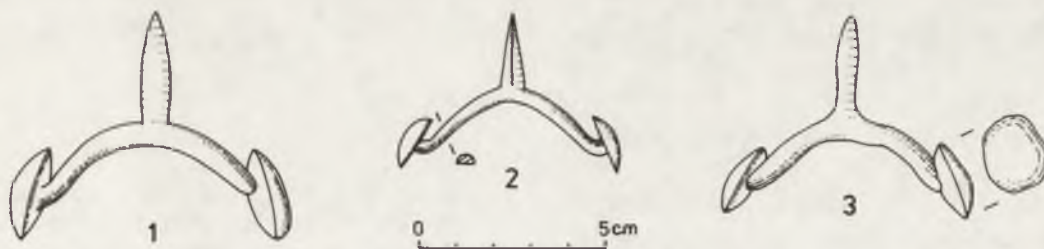
Podgrupę A reprezentuje 8 ostróg (ryc. 3, oraz nr 74, 80, 81, 141), które odpowiadają typom 9–11 w klasyfikacji M. Jahna (1921, 15, ryc. 9–11). Egzemplarze te są bardzo jednolite, przy tym nieliczne, w związku z czym nie można wyróżnić wśród nich typów i wariantów. Podstawowy element budowy każdej ostrogi – kabłąk, jest tutaj

drucikowaty, poszerzający się niekiedy nieznacznie pod bodźcem, wykonany z drutu wypukłego na wierzchu i płaskiego od spodu (np. ryc. 3:2) lub z drutu o przekroju okrągłym (Karczewiec, nr 81). Stosunkowo szeroko rozstawione ramiona kabłąków są wygięte półkoliście (nr 81) lub mają formę płaskowypukłą (Karczewiec, nr 80). Ostrogi podgrupy A mają bodźce długie (ok. 2,5 cm), wysmukłe, na ogół niezbyt ostro zakończone, o przekroju okrągłym, rzadziej czworokątnym (ryc. 3:2) lub sześciokątnym (Hryniów). Przekrój czworokątny bodźca jest cechą późniejszą w młodszym okresie przedrzymskim, a M. Jahn (1921, 14) przypisuje to Germanom, widząc w tym zjawisku pierwszy samodzielny nurt germańskiego rozwoju ostróg. Bodziec ostrogi z Hryniowa był lekko podgięty w górę, co należy być może łączyć z wpływem ostróg celtyckich – por. okazy ze Stradonic w Czechach (Jahn 1921, 11, ryc. 5, 6). Końce ramion kabłąków tych ostróg są odgięte na zewnątrz i zaopatrzone w duże, okrągłe zaczepy (wklęsłe od strony wewnętrznej) o średnicy nieraz ponad 2 cm.

Wszystkie ostrogi podgrupy A wykonane zostały z żelaza, były znaleziskami pojedynczymi, tylko w męskim grobie 3 w Wesółkach, zawierającym komplet uzbrojenia, wystąpiły jako para. Mają szeroki zasięg terytorialny (ryc. 4), zostały bowiem znalezione na Dolnym Śląsku, w Południowej Wielkopolsce (2 egz.), na Kujawach, Mazowszu (3) i w górnym dorzeczu Dniestru.

Na stadium A₂ okresu przedrzymskiego ustalono chronologię ostrogi z Karczewa, gr. 152a, która w zespole wystąpiła m.in. z zapinką typu J wg Kostrzewskiego, natomiast ze stadium A₃ pochodzą okazy z Wesółek, stan. 1, gr. 3, współwystępujące m.in. z zapinką typu M lub O i umbem wysokokopulastym późnego typu z dużymi nitami. Zły stan publikacji pozostałych egzemplarzy lub brak w zespołach zabytków datujących nie pozwalają na dokładniejsze określenie ich chronologii. Stwierdzić jednak można, że ostrogi podgrupy A występują w młodszym okresie przedrzymskim, nie wykraczając poza jego ramy.

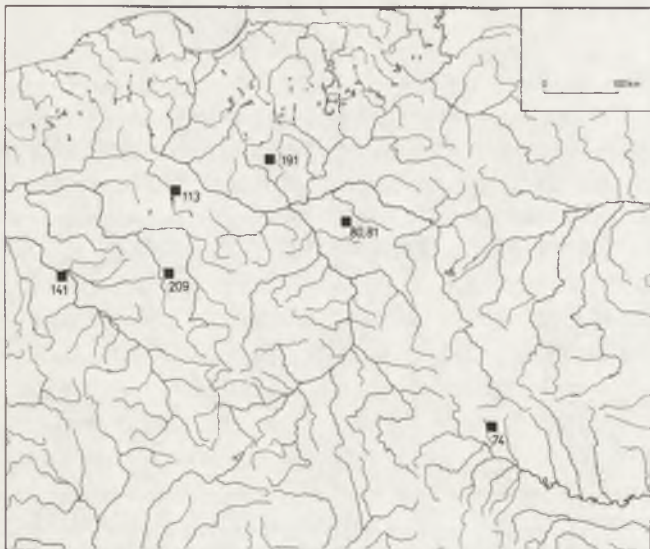
PODGRUPA B – o słabo lub średnio wysklepionych kabłąkach, długich bodźcach i średniej wielkości guziczko-

Ryc. 3. Ostrogi kabłąkowe podgrupy A – Bügelsporen der Untergruppe A:

1 – Stupsk-Kolonia, 2 – Lachmirowice, z cement. – aus dem Gräberfeld, 3 – Wesółki, stan. 1, gr. 3

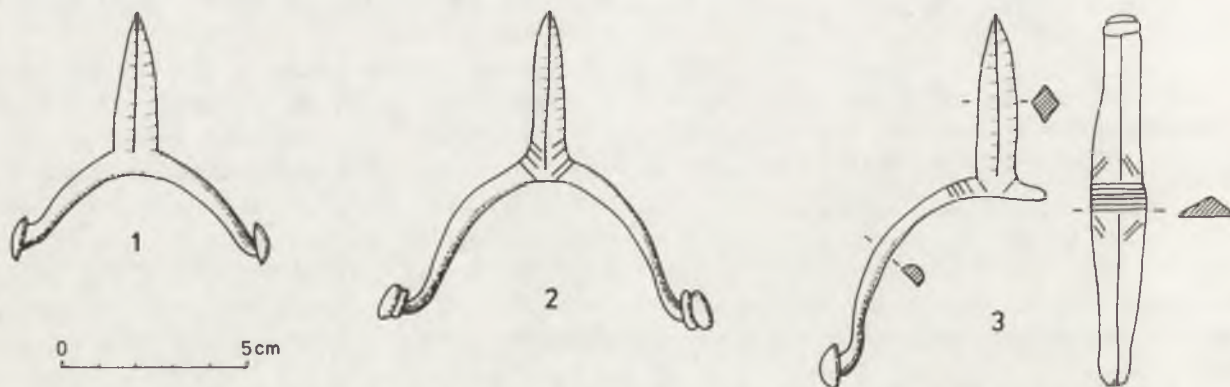

Ryc. 4. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy A – Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe A

bodźce mają przekroje czworokątne (ryc. 5:2, 3) lub okrągłe (Chocimierz), w dwóch wypadkach zdobione dookołnymi bruzdami (ryc. 5:2, oraz nr 213). Guziczkowate zaczepy ostróg są u okazów z Wesółek (ryc. 5:2) lekko profilowane.

Egzemplarze należące do podgrupy B wykonywane były z żelaza, znajdowano je jako pary i pojedynczo, w towarzystwie umb stożkowatych typu 5 Jahna, sprzączek ósemkowatych, grotów, mieczy, zapinek późnolateńskich (typu O) i wczesnorzymskich (A 67-68). Ostrogi tej podgrupy odkryto w Wielkopolsce (5 egz.), na Kujawach (2) i górnym Podniestrzu (4 – ryc. 6).

Egzemplarze te stanowią jakby pośrednie ogniwo między ostrogami lateńskimi i rzymskimi. O ich lateńskim charakterze świadczą długie bodźce, półkoliste zaczepy oraz początkowo niskie, płaskowypukłe kabłąki. Najlepszym tego przykładem są ostrogi z Tuczna (ryc. 5:1), które M. Jahn (1921, 41, 44, ryc. 45) datuje na przełom późnego okresu lateńskiego i wczesnego okresu

Ryc. 5. Ostrogi kabłąkowe podgrupy B – Bügelsporen der Untergruppe B: Typ B1 (1), Typ B2 (2, 3)

1 – Tuczno, 2 – Wesółki, stan. 5, gr. 16, 3 – Księżę Młyny, z cement. – aus dem Gräberfeld

watych zaczepach. Ze względu na stopień wysklepienia kabłąków wśród 11 ostróg tej podgrupy wyróżniono dwa typy (B1 i B2).

Typ B1 – o kabłąkach niskich, płaskowypukłych, przypominających ostrogi lateńskie

Reprezentuje go 5 ostróg (ryc. 5:1, oraz nr 118, 211), które w klasyfikacji M. Jahna (1921, 44, ryc. 45) odpowiadają typowi 45. Ich kabłąki wykonane są ze znacznie szerszej sztabki (płaskiej od spodu, wypukłej na zewnątrz), niekiedy poszerzonej pod bodźcem (Łuczka). Okazy te mają bodźce długie, o przekroju czworokątnym (jeden zdobiony u podstawy liniami rytmami – Wesółki, nr 211), zaczepy półkoliste, guziczkowate.

Typ B2 – o kabłąkach średnio wysklepionych, półkoliste wygiętych

Liczy on 6 ostróg (ryc. 5:2, 3, oraz nr 24, 213), których kabłąki są czasami nieznacznie poszerzone w części środkowej (ryc. 5:3, oraz Chocimierz), niekiedy zdobione liniami rytmami (ryc. 5:3, oraz Wesółki, nr 213). Długie

Ryc. 6. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy B – Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe B

1 – Typ B1, 2 – Typ B2

wpływów rzymskich. Ostrogi z Łuczki (współwystępujące w grobie m.in. ze sprzączką ósmkowaną i 2 zapinkami: późnolateńską typu O i silnie profilowaną IV grupy Almgrena – typ 67-68) i ostrogę z Wesółek, gr. 20A (w zespole m.in. sprzączka ósemkowana i zapinka typu O), datować należy na początek fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego. Podobnie datowane są egzemplarze z Wesółek, gr. 16, które znalaziono m.in. ze sprzączką ósemkowaną, wczesnym, stożkowym umbem i profilowanym imaczem. Ostrogi podgrupy B pojawiają się więc na początku fazy B₁ i są charakterystyczne dla starszego odcinka okresu wczesnorzymskiego.

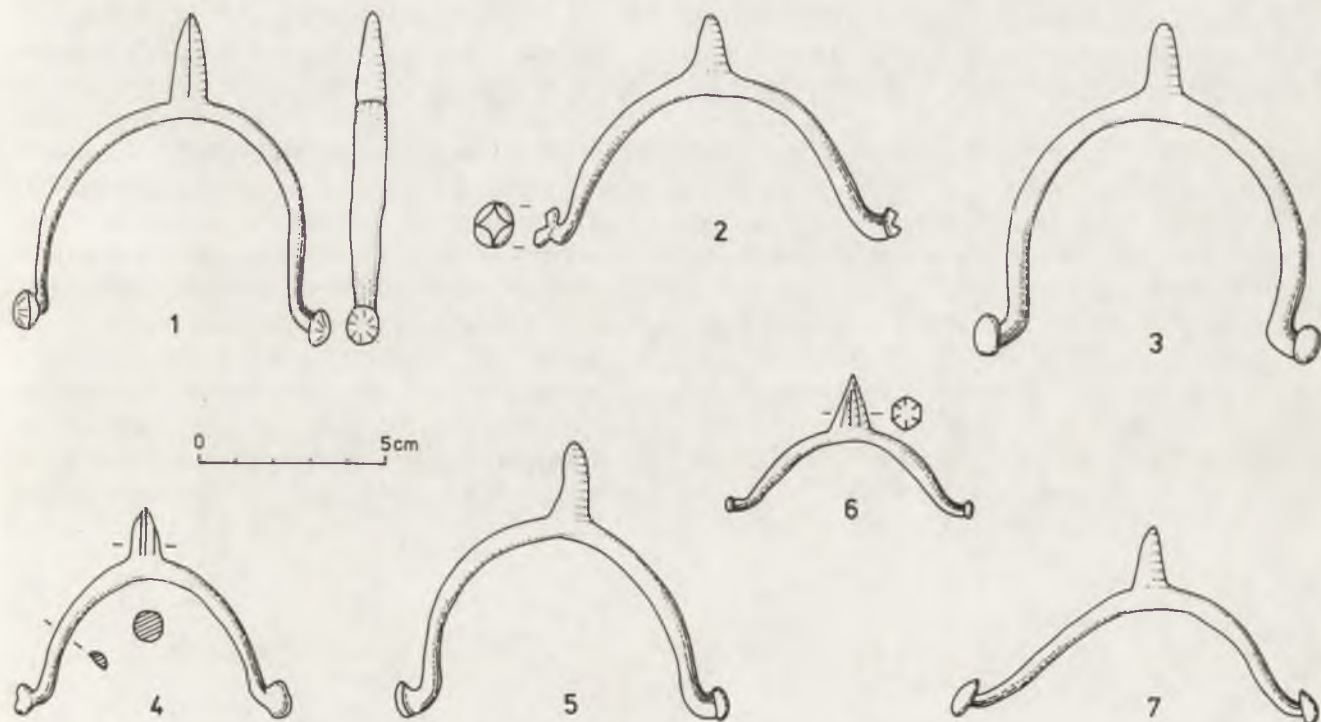
Podgrupa C – z wysokimi, półkoliście wygiętymi kabłąkami, stosunkowo długimi bódzcami i małymi, guziczkowatymi zaczepami. Ostrogi tej podgrupy w liczbie 40 egz. zachowują dość dużą jednolitość, niemniej jednak wyróżniono wśród nich dwa typy (C1 i C2), różniące się proporcjami w ukształtowaniu kabłąków (ostrogi z Gojewej Góry i Zaguminek, obł. Lwów, występowały na terenach zajętych już prawdopodobnie przez kulturę lipicką).

Typ C1 – o mocno wysklepionych kabłąkach i małych, nierzadko zdobionych, guziczkowatych zaczepach

Zaliczono do niego 34 ostrogi (ryc. 7:1–5, oraz nr 14, 49, 50, 52, 53, 58, 63, 76, 95, 138, 181, 182, 230, 236 i nr 13 zbliz. do typu C1), które odpowiadają typowi 46 w klasyfikacji M. Jahna (1921, 44, ryc. 46) i I grupie wg T. Liany (1970, 450). Kabłąki w porównaniu z ostrogami podgrupy B są znacznie wyższe, ich ramiona są tym sa-

mym dłuższe i bardziej pionowe. Przybierały formy wysokopółkoliste, czasem dzwonowate (ryc. 7:1, 3, oraz Bolesław), powodując lepsze przyleganie i trwalsze umocowanie ostróg. Wykonywane były z wąskich, płaskowypukłych sztabek, zdobionych niekiedy w części środkowej nacięciami (Krakówka – pasy żłobków; Siemianice, nr 181 – grupy ukośnych kresiek uderzających o siebie kątowo krawędziami środkowymi – Jahn 1921, 42), inkrustacją (Gojewa Góra – Kropotkin 1977, 188). Cechą nową, zasługującą na uwagę, jest nieznaczna asymetryczność kabłąków niektórych okazów (ryc. 7:5, oraz Żerków). Stożkowate i nieco krótsze niż u ostróg podgrupy B bódzce sprawiają wrażenie dość smukłych, osiągając długość do 2,8 cm. Tracą na ogół czworokątną w przekroju formę, która była charakterystyczna dla młodszego okresu przedrzymskiego i okresu przejściowego do okresu wczesnorzymskiego, są częściej okrągłe (ryc. 7:2, 5, oraz Domaradzice, nr 50; Krakówka i Żerków), wielokątne (ryc. 7:1, oraz Domaradzice, nr 49; Jadowniki Mokre, nr 76; Siemianowice, nr 181) lub facetowane (ryc. 7:4, oraz Drohiczyn, nr 58).

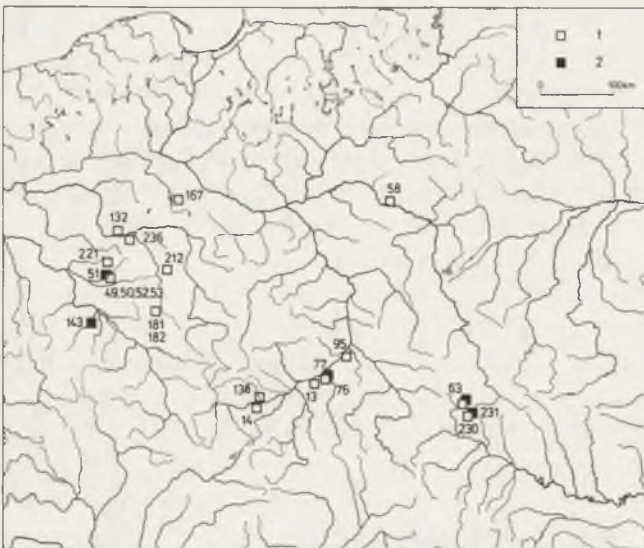
Bardzo istotną zmianę obserwujemy u zaczepów tego rodzaju ostróg – są zawsze małe, guziczkowate, kuliste, a u 14 egzemplarzy zdobione. Ze względu na tę ostatnią cechę wyróżniono wśród nich dwa warianty: wariant C1a (ryc. 7:1–4) ze zdobionymi zaczepami i wariant C1b (ryc. 7:5) z zaczepami gładkimi. Zdobienie zaczepów u ostróg wariantu C1a ma postać nacięć w formie krzyża lub gwiazdy wpisanych w koło. Ornamentyka taka była charakterystyczna dla okazów celtyckich (np. ze Strado-

Ryc. 7. Ostrogi kabłąkowe podgrupy C – Bügelsporen der Untergruppe C: Typ C1 (1–4 – Variante C1a, 5 – Variante C1b), Typ C2 (6, 7)

1 – Śląsk, miejsc. nieznaną – Unbekannter Ort, 2 – Popowo, 3 – Wymysłowo, Gr. 84, 4 – Wesółki, stan. 5, gr. 22, 5 – Młodzikowo, Gr. 257, 6 – Nowa Wieś Wroclawska, 7 – Gojewa Góra, Gr. 8

Ryc. 8. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy C – Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe C
1 – Typ C1, 2 – Typ C2

nic w Czechach) z późnego okresu lateńskiego, na których podobne nacięcia wypełniano nieraz emalią (Jahn 1921, 9, 11, ryc. 6). Ten typ zdobienia nie był znany w kulturze przeworskiej, z wyjątkiem ostróg z Siemianic (nr 181 – Jahn 1921, 42). W wariantach C1a bodźce są z reguły kanciaste (ryc. 7:1, 3, 4, oraz Domaradzice, nr 49, 52; Siemianice, nr 181), natomiast u ostróg z zaczepami niezdobionymi – zwykle dłuższe i na ogół o przekroju okrągłym (Krakówka; Młodzikowo, nr 132; Żerków).

Wszystkie ostrogi typu C1 wykonano z żelaza. Występowały w grobach jako pary lub pojedynczo, najczęściej w towarzystwie umb typu 5 i imaczy typu 6 Jahna, sprzączek ósemkowatych, grotów dziryków i oszczepów, zapinek III i IV grupy Almgrena, mieczy oraz nożyc. Najbardziej charakterystyczne są dla Wielkopolski, zwłaszcza południowej (18 egz.) oraz Małopolski (9), ale występują również na Śląsku, Mazowszu, Kujawach (2) i górnym Podniestrzu (3 – ryc. 8)

Ostrogom typu C1 towarzyszyły w zespołach m.in.: w Domaradzicach, gr. 1 – zapinka oczkowata 1 serii z oczkami na główce, zapinka silnie profilowana A 68, imacz typu 6 Jahna, umbo stożkowe typu 5 Jahna, sprzączka ósemkowata, gr. 6 – umbo stożkowe typu 5 Jahna, gr. 14 – fragment umba typu 5 Jahna, imacz typu

6 Jahna; w Młodzikowie, gr. 257 – umbo typu 5 Jahna, imacz typu 6 Jahna, zapinka trąbkowata; w Siemianicach, gr. 4 – umbo typu 5 Jahna, imacz typu 6 Jahna; w Zaguminkach, gr. 8 – fragment stożkowego umba. Na tej podstawie wymienione okazy można zaliczyć do starszego odcinka fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego. Podobną metrykę mają egzemplarze z grobu 84 w Wymysłowie (Liana 1970, 450 n.) Nieco później, bo na młodszym odcinku fazy B₁, należy datować ostrogi z Wesółek, gr. 22, współwystępujące m.in. z umbem o wyciągniętej formie kolca typu 6 Jahna (Kozłowska 1972, 387). Okazy te miały facetowane bodźce, co jest – jak się wydaje – cechą późniejszą w tym typie. Z wczesnego stadium fazy B₂ pochodzą ostrogi z Żerkowa (w zespole m.in. *terra sigillata* z lat 40–70, dwa umba typu 7b Jahna, profilowane okucie końca pasa) i Krakówki (m.in. wiaderko brązowe typu Östland, umbo typu 7b Jahna). Ostrogi typu C1 występują więc głównie w fazie B₁ okresu wczesnorzymskiego (zarówno we wcześniejszym, jak i późniejszym jej stadium), przechodząc niekiedy do wczesnego odcinka fazy B₂.

Typ C2 – o średnio wysklepionych kabłąkach, stosunkowo smukłych bodźcach i małych, guziczkowatych zaczepach

Reprezentuje go 6 ostróg (ryc. 7:6, 7, oraz nr 51, 77, 231) występujących równocześnie z ostrogami typu C1. Różnią się jednak od nich ukształtowaniem kabłąka, który jest tutaj nieco niższy, jego ramiona są szerzej rozstawione, w dwóch wypadkach lekko asymetryczne (ryc. 7:7, oraz Domaradzice, nr 51). U ostróg z Domaradzic (nr 51) i Jadownik Mokrych (nr 77) kabłąki są szersze pod bodźcem i zwężają się równomiernie w kierunku zaczepów. Stożkowe bodźce są dość wysokie (z wyjątkiem bodźca egz. z Nowej Wsi Wrocławskiej), w przekrojach ośmioboczne (Jadowniki Mokre, nr 77; Zaguminki, nr 231), sześcioboczne (ryc. 7:6) lub okrągłe (ryc. 7:7). Guziczkowate zaczepy tych okazów nie mają zdobienia, z wyjątkiem ostrogi ze zniszczonego grobu w Zaguminkach (nr 231), której zdobienie ma postać nacięć sprawiających wrażenie sześciopłatkowego kwiatka.

Ostrogi typu C2 wykonywane były z żelaza, występowały w zespołach grobowych pojedynczo, rzadziej jako pary. Ich zasięg (ryc. 8:2) pokrywał się w zasadzie z rozmieszczeniem egzemplarzy typu C1, znaleziono je bowiem w południowej Wielkopolsce, Małopolsce (2 egz.),

Ryc. 9. Ostrogi kabłąkowe podgrupy D – Bügelsporen der Untergruppe D
1, 2 – Chorula, Gr. 5 und 116, 3 – Młodzikowo, Gr. 188, 4 – Kamieńczyk

na Dolnym Śląsku i w górnym dorzeczu Dniestru (2).

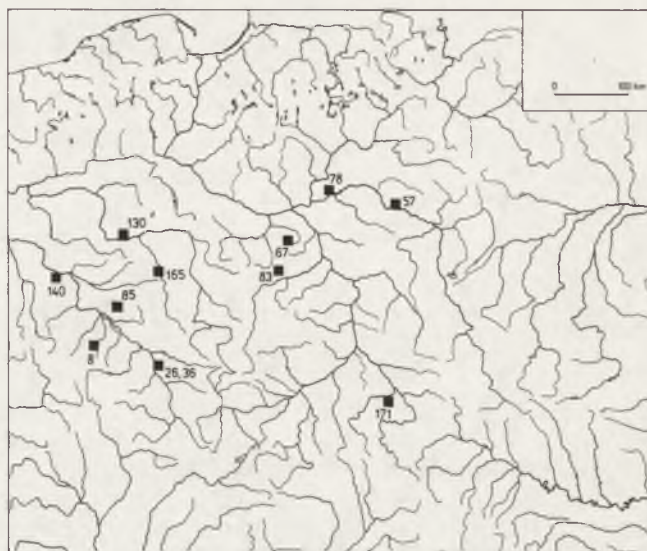
Datować można jedynie fragment ostrogi z Domaradzic, gr. 7, współwystępujący m.in. ze sprzączką ósemkową, o kształcie przypominającym dziurkę od klucza, i umbem typu 5 Jahna z dużymi, półkolistymi nitami. Pochodzi on więc z fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego, prawdopodobnie z jej starszego stadium.

PODGRUPA D – ze stosunkowo nisko wysklepionymi kabłakami, krótkimi, stożkowatymi bodźcami i małymi, guziczkowatymi zaczepami.

Podgrupa ta liczy 15 ostróg (ryc. 9, oraz nr 57, 67, 83, 85, 140, 165, 171 i nr 8 zbliż. do podgrupy D) odpowiadających grupie IV K. Godłowskiego (1977, 88), odmianie 2 T. Liany (1970, 450), a w klasyfikacji M. Jahna (1921, 54, ryc. 61) najbliższą ich analogią jest typ 61. Niskie, płaskowypukłe kabłaki o szeroko rozstawionych ramionach mają przekroje zwykle półkoliste (ryc. 9:4, oraz Komorówko), rzadziej lekko daszkowate (ryc. 9:1). Ostroga z Młodzikowa (ryc. 9:3), podobnie jak niektóre ostrogi podgrupy C, miała kabłak lekko asymetryczny. U okazów z Choruli (ryc. 9:1) kabłaki zwężały się przy bodźcu i zaczepach, a w części środkowej były najszersze. Cecha ta, charakterystyczna dla okresu późniejszego, sprawia, że ostrogi te należy umieścić w obrębie późniejszej odmiany grupy IV Godłowskiego (1977, 88). Zmienia się kształt bodźców, które są wprawdzie stożkowate, ale znacznie krótsze, niejednokrotnie zdobione u podstawy dookołnymi liniami rytymi (ryc. 9:1–3). Przekrój ich jest z reguły okrągły, czasem kwadratowy (Grodzisk Maz.) lub wieloboczny (ryc. 9:4).

Ostrogi podgrupy D przypominają pod względem ukształtowania kabłaków egzemplarze typu C2 i może były ich kontynuacją w lekko zmienionej formie. Wykonywano je z żelaza, tylko ostroga z Białobrzezia mogła być brązowa. Występowały zwykle pojedynczo w męskich grobach z bronią, najczęściej z imaczami o płytkach mniej lub bardziej wyodrębnionych z uchwytem, umbami typu 7a Jahna, 2 grotami, sprzączkami o ramie kolistej lub prostokątnej oraz nożycami. Swoim zasięgiem (ryc. 10) objęły teren Śląska (8 egz.), Mazowsza (4), Wielkopolski (2) i wschodniej Małopolski.

Najwcześniej, bo na początek fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego, należy datować ostrogę z grobu 188 z Młodzikowa, współwystępującą w zespole m.in. z fibulą trąbkowatą odmiany 2 wg T. Liany. Większość ostróg tej podgrupy pochodzi jednak z rozwiniętego stadium tej fazy, ponieważ towarzyszyły im w zespołach m.in. – Grodzisk Maz. (zapinka A 148), Komorówko (umbo typu 7a Jahna, fibula zbliżona do typu A 120, sprzączka prostokątna), Drohiczyn n. Bugiem, gr. 2 (umbo typu 7a Jahna, zapinka 8 serii V grupy Almgrena), Chorula, gr. 116 (okucie końca pasa typu II wg Raddatza), Nosocice, gr. 29 (imacz o wyodrębnionych z uchwytem płytkach, grzebień

Ryc. 10. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłakowymi podgrupy D – Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe D

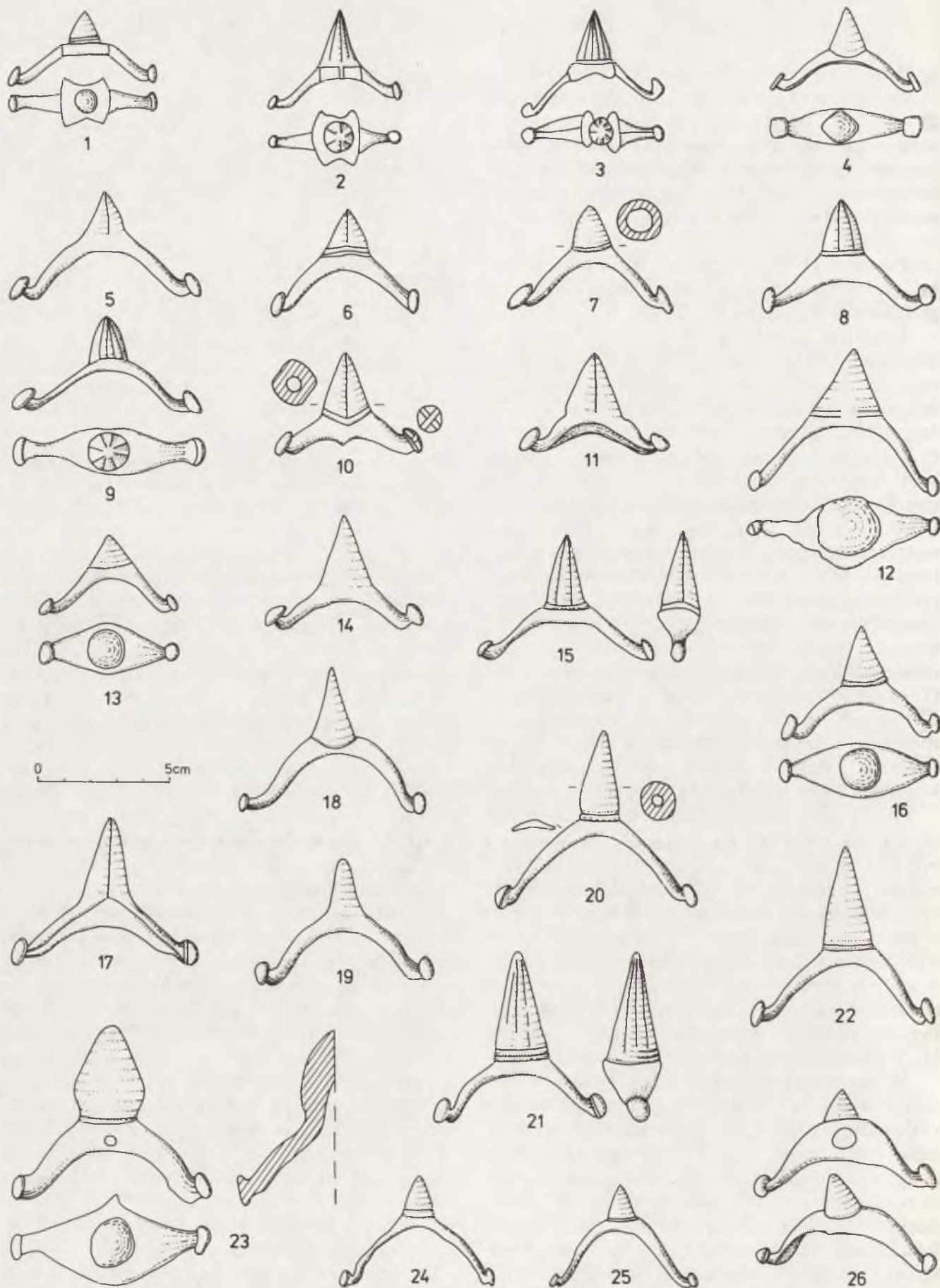
typu D wg S. Thomasa). Późniejszej chronologii są różniące się nieco od innych ostrogi z grobu 5 w Choruli, pochodzące prawdopodobnie z przełomu faz C_{1a} i C_{1b} okresu późnorzymskiego (w grobie m.in. umbo z krótkim pseudokolcem i trapezowaty imacz o nie wyodrębnionych z uchwytem płytkach). Ostrogi podgrupy D występują więc głównie w rozwiniętym odcinku młodszej fazy okresu wczesnorzymskiego B₂, przechodząc bardzo rzadko (w lekko zmienionej formie) do wczesnych faz okresu późnorzymskiego.

PODGRUPA E – o niskich, z reguły słabo wysklepionych kabłakach, stożkowatych bodźcach i małych guziczkowatych zaczepach. Jest to najliczniejsza z wyróżnionych podgrup ostróg kabłakowych, zawiera bowiem 141 silnie zróżnicowanych typologicznie egzemplarzy. Cechą wspólną ostróg wchodzących w jej skład jest kształt kabłaka, który w porównaniu z poprzednimi podgrupami jest na ogół mniejszy, bardziej krępy, a tym samym szerszy, przybierający w zależności od ośmiu wyodrębnionych typów (E1–E8) różny stopień wysklepienia – z reguły płaskowypukły. Bodźce odznaczają się dużą niejednorodnością – od form krótkich, przysadzistych poprzez dłuższe, smuklejsze aż do bardzo długich, masywnych. Wszystkie jednak mają kształt stożkowaty, często zdobione są u podstawy dookołnymi liniami rytymi. Nie zmieniają się jedynie zaczepy, zachowując nadal postać małych guzków.

Typ E1 – o niskich, klepsydrowato poszerzonych w części środkowej kabłakach

W skład tego typu wchodzi 11 ostróg (ryc. 11:1–3, oraz nr 23, 89, 173, 183, 204, 215). W klasyfikacji M. Jahna (1921, 65, ryc. 68) odpowiada im typ 68, a K. Godłowski (1977, 88) zaliczył je do grupy II. Kabłaki tych

Ryc. 11. Ostrogi kabłąkowe podgrupy E - Bügelsporen der Untergruppe E: Typ E1 (1-3), Typ E2 (4-9), Typ E3 (10, 11), Typ E4 (12, 13), Typ E5 (14-17 - Variante E5a, 18, 19 - Variante E5b), Typ E6 (20-22), typ E7 (23), typ E8 (24, 25 - Variante E8a, 26 - Variante E8b)

1 - Chorula, Gr. 115, 2 - Tarnów, Gr. 2/1925, 3 - Zakrzów, 4 - Tarnów, Gr. 30/1938, 5, 7 - Konin, Gr. 50 und 22, 6 - Chorula, Gr. 161, 8 - Groszowice, 9 - Gościeradów, 10, 11 - Wymysłowo, Gr. 176 und 188, 12 - Czacz, 13 - Gać, 14, 17 - Lachmirowice, Gr. 22 und 11, 15 - Chorula, Gr. 2, 16 - Opatów, Gr. 745, 18, 19 - Chorula, Gr. 124 und 92, 20 - Podlodów, 21, 22 - Chorula, Gr. 20 und 114, 23 - Witaszewice, 24 - Opatów, Gr. 80, 25 - Chorula, Gr. 103, 26 - Piastowo

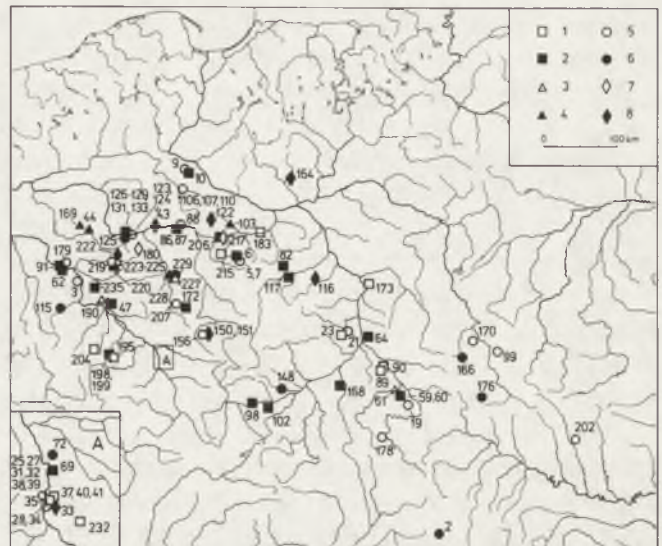
egzemplarzy są niskie, o stosunkowo szeroko rozstawionych ramionach zwiężających się w kierunku zaczepów. Charakterystyczną dla nich cechą jest płytkowate poszerzenie w części środkowej, stanowiące lepszą i trwalszą podstawę krępych bodźców, które mają kształt stożkowaty, są krótkie, facetowane (ryc. 11:2, 3, oraz Kopki, nr 89) lub o przekroju okrągłym (ryc. 11:1, oraz Chmielów Piaskowy, nr 23), prawie zawsze zdobione u nasady dwiema dookólnymi bruzdami. Klepsydrowate rozszerzenie kabłąka pod bodźcem jest wynikiem oddziaływania rozwijających się w kręgu nadłabskim ostróg krzeselkowatych (Jahn 1921, 65).

Ostrogi te wykonywane były z żelaza, z wyjątkiem okazji z Trzebника, będącego wyrobem brązowym z pustym w środku bodźcem. Występowały w męskich grobach z bronią jako pary lub pojedynczo. Znalaziono je na Opolszczyźnie (3 egz.), Dolnym Śląsku (2), w Polsce środkowej (2), północno-wschodniej Małopolsce (3) i na Lubelszczyźnie (ryc. 12).

Na podstawie posiadanych obecnie danych występowanie ostróg typu E1 można ograniczyć do rozwiniętego stadium fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego (Godłowski 1977, 88). Chronologię taką potwierdzają zabytki towarzyszące im w zespołach grobowych – Chorula, gr. 115 (m.in. zapinka z grzebykiem na główce V grupy Almgrena, imacz o wyodrębnionych z uchwytu płytkach); Kopki, gr. 9 (imacz o wyodrębnionych z uchwytu płytkach); Chmielów Piaskowy, gr. 36 (zapinka V grupy Almgrena); Wilczyca (fibula typu A 132 i pochodna od zapinek trąbkowatych).

Typ E2 – o niskich, płaskowypukłych kabłąkach i krótkich, masywnych, stożkowatych bodźcach

Do typu tego zaliczono 51 ostróg (ryc. 11:4–9, oraz nr 6, 10, 37, 41, 47, 59, 60, 62, 82, 90, 91, 98, 102, 117, 126–129, 131, 133, 168, 199, 220, 235 i nr 172, 206 zbliż. do typu E2). Zbliżone są do typu 56 Jahna (1921, 52, ryc. 56), przez T. Lianę (1970, 450 n.) określone jako odmiana 3, a przez K. Godłowskiego (1977, 87) – grupa I. Stosunkowo szeroko rozstawione ramiona kabłąków największą szerokość przybierają pod bodźcem i zwiężają się równomiernie w kierunku zaczepów. Przekrój ich jest na ogół płasko-wypukły, rzadziej daszkowaty (Bodzanowo, nr 10; Wymysłowo, nr 220). Krótkie, krępe, stożkowate bodźce mają najczęściej przekroje okrągłe, ale spotyka się też formy czterograniaste (ryc. 11:5, 6, oraz Łęgonice Małe) i facetowane (ryc. 11:8, 9, oraz Bodzanowo, nr 10; Kryspinów), czasami puste w środku (ryc. 11:7, oraz Młodzikowo, nr 126, 133; Tarnów, nr 198). Niektóre z nich były zdobione przy podstawie dookólnymi liniami rytymi (ryc. 11:6–8, oraz Młodzikowo, nr 127; Kryspinów). Guziczkowate zaczepy trzech okazów miały nieco odmienną formę: u pary ostróg z Tarnowa (nr 198) były to płaskie, prostokątne tarczki (ryc. 11:4), a u ostrogi z Młodzikowa (nr 126) – poprzeczne wałeczki.

Ryc. 12. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy E – Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe E

1 – Typ E1, 2 – Typ E2, 3 – Typ E3, 4 – Typ E4, 5 – Typ E5, 6 – Typ E6, 7 – Typ E7, 8 – Typ E8

Wszystkie ostrogi typu E2 wykonane zostały z żelaza, występowały w męskich grobach z bronią, dwie z nich były znaleziskami osadowymi. Egzemplarze tego typu odkrywano w zespołach zarówno parami (17 razy), jak i pojedynczo. Wyposażenie pochówków zawierających je było dość znacznie zróżnicowane, zwykle jednak występowały one z umbami typu 7a Jahna, imaczami o szerokich płytkach słabo lub nie wyodrębnionych z uchwytu, dwoma grotami, sprzączkami półkolistymi, nożami oraz nożycami. Znane są niemal z całego terenu objętego kulturą przeworską (ryc. 12): ze Śląska (16 egz.), Wielkopolski południowo-wschodniej (13), Polski środkowej (4), południowo-zachodniego Mazowsza (3), Kujaw (2) i Małopolski (13).

Zabytki towarzyszące ostrogom typu E2 w zespołach grobowych pozwalają dość precyzyjnie określić ich chronologię. Z fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego pochodzą ostrogi z Tarnowa, gr. 30/1938 (współwystępujące m.in. z imaczem o wyodrębnionych z uchwytu płytkach, umbem z tęnym kołcem i z nitami o rombowlanych główkach), Choruli, gr. 120 (m.in. imacz o wyodrębnionych z uchwytu płytkach, umbo zbliżone do typu 7a Jahna, zapinka V grupy Almgrena z grzebykiem na główce, sprzączka prostokątna), Łęgonic Małych, gr. 41 (m.in. umbo z nitami o czworokątnych główkach, imacz o szerokich, wyodrębnionych z uchwytu płytkach), Młodzikowa, gr. 152 (m.in. sprzączka półkolistą, trapezowate okucie końca pasa typu J. Raddatza) i Głogowa (m.in. zapinka 8 serii V grupy Almgrena, umbo typu 7a Jahna, grzebień typu A, sprzączka półkolistą). Nieco późniejszą pozycję chronologiczną mają egzemplarze z grobu 50 w Koninie (w zespole m.in. imacz o nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach), z grobu 10 w Kryspinowie (m.in. taki sam imacz i krępa zapinka V grupy Almgrena z grzeby-

kiem na główce), z grobu 15 w Białej (m.in. grzebień typu B, waza na nóżce zdobiona meandrem) oraz z grobu 100 w Młodzikowie (m.in. umbo stożkowe o prostokątnych nitach, imacz o szerokich, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach i sprzączka półkolista). Należy je więc datować na sam schyłek fazy B₂ lub na początek fazy C_{1a}. Ogólnie stwierdzić można, że ostrogi typu E2 występują głównie w grobach horyzontów 1 i 1a, rzadziej horyzontu 2 grobów z bronią wg K. Godłowskiego. Są więc typowe dla rozwiniętego stadium fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego i dla fazy C_{1a}, zwłaszcza dla jej wcześniejszego odcinka B₂/C₁ (Godłowski 1977, 88).

Typ E3 – o bardzo masywnych, krótkich, szerokich kabłąkach i grubych, przysadzistych bodźcach

Reprezentuje go 5 ostróg (ryc. 11:10, 11, oraz nr: 190, 224, 227) zbliżonych nieco do typu 56 Jahna (1921, 52, ryc. 56), a tym samym do okazów typu E2. Niskie, słabo wygięte kabłąki są krótsze niż w poprzednim typie, najszersze pod bodźcem, zwężają się ku odgiętym nieznacznie końcom ramion. Bodźce są jakby nieco dłuższe, ale grubsze i masywniejsze. Brak wśród nich form o przekroju okrągłym, przeważają przekroje czterograniaste, tylko bodziec ostrogi z Zadowic (nr 227) był sześcioboczny. Bodźce ostróg z Wymysłowa (nr 223–225) były puste wewnątrz; dwa z nich zdobione u podstawy dwiema liniami rytymi (ryc. 11:10) i profilowaną listwą (nr 224). Zaczepy małe, guziczkowe, czasem przybierają formę płaskich, poprzecznych guzków (Strupina; Zadowice, nr 227), u ostrogi z Wymysłowa (ryc. 11:10) zdobione nacięciami w kształcie krzyża.

Ostrogi typu E3 występowały w zespołach pojedynczo, wykonywano je z brązu i żelaza. Interesujący jest fakt, że okazy brązowe znaleziono w pochówkach nie zawierających broni, a grób 117 w Wymysłowie wyposażony był w typowo kobiece wyznaczniki (brązową sprężynkę do szkatułki i ułamek igły brązowej). Typ ten ma charakter lokalny (ryc. 12:3), występuje przede wszystkim w Wielkopolsce południowo-wschodniej (4 egz.) i na Dolnym Śląsku.

Chronologię egzemplarzy z Wymysłowa z grobu 176 (w zespole m.in. naczynie *terra sigillata* z Lezoux z lat 150–190, prostokątna sprzączka dwudzielna, okucie końca pasa zbliżone do typu J II 1-2 Raddatza, grzebień trzyczęściowy typu B) i z grobu 188 (m.in. grzebień kościany typu B) ustalono na wczesną fazę młodszego okresu rzymskiego B₂/C₁–C_{1a}.

Typ E4 – o nisko wysklepionych kabłąkach i stożkowatych, słabo wyodrębnionych bodźcach

Typ ten liczy 7 ostróg (ryc. 11:12, 13, oraz nr 103, 228 i nr 169 zbliż. do typu E4). Stosunkowo niskie, najszersze pod bodźcem kabłąki są bardziej wygięte niż w typie E3. Nieznacznie z nich wyodrębnione, masywne stożkowe bodźce to formy o przekrojach okrągłych, z wyjątkiem okazu z Czacza, którego bodziec był wieloboczny i zdobiony liniami rytymi (ryc. 11:12).

Ostrogi typu E4 wykonywane były z żelaza lub brązu, występowały w grobach zarówno parami, jak i pojedynczo. Odkryto je w południowej Wielkopolsce (3 egz.), na zachodnim Mazowszu (2) oraz we wschodniej części Małopolski (2 – ryc. 12:4).

Większość ostróg tego typu opublikowana została w oderwaniu od zespołów grobowych, co uniemożliwiło ustalenie ich chronologii, z wyjątkiem okazów z Kutna-Józefowa, gr. 2 (w zespole m.in. krępa zapinka 8 serii V grupy Almgrena, sprzączka prostokątna z podwójnym kolcem, sprzączka półkolista), które najprawdopodobniej pochodzą ze schyłku fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego.

Typ E5 – o słabo lub średnio wysklepionych kabłąkach i długich, stożkowatych bodźcach

Ostrogi takie znaleziono w liczbie 40 egz. (ryc. 11:14–19, oraz nr 3, 5, 7, 9, 19, 21, 27, 32, 38, 88, 99, 107, 123, 124, 170, 202, 207, 219 i nr 178, 179 zbliż. do typu E5), podobne są do typów 51, 52 i 54 w klasyfikacji M. Jahna (1921, 45, ryc. 51, 52, 54) oraz częściowo zaliczane do grupy I wg podziału K. Godłowskiego (1977, 87). Przypominają one okazy typu E2, lecz dzięki wydłużeniu bodźców są od nich nieco smuklejsze. Ze względu na różnice w ukształtowaniu kabłąków wydzielono wśród nich dwa warianty (E5a i E5b).

Wariant E5a (np. ryc. 11:14–16). 28 ostróg wchodzących w jego skład i zbliżonych do typu 52 Jahna ma kabłąki niskie, słabo wysklepione, o stosunkowo szeroko rozstawionych ramionach, najszersze w części środkowej, przeważnie o przekroju płasko-wypukłym, w dwóch przypadkach daszkowatym (Chorula, nr 27, i Młodzikowo, nr 124). Zmianę obserwujemy w ukształtowaniu stożkowatych bodźców, które są w tym typie dłuższe, często zdobione przy podstawie dookólnymi bruzdami (ryc. 11:15, 16, oraz Chmielów Piaskowy, nr 21; Chorula, nr 27, i Konin, nr 88). Najwięcej jest form o przekrojach okrągłych (ryc. 11:14, 16, oraz Biała, nr 7; nr 21; Lachmirowice, nr 107; Młodzikowo, nr 123 i 124), ale występują również czworokątne (ryc. 11:17, oraz Chłopice i Walichnowy) i facetowane (ryc. 11:15, oraz nr 88 i 124), niekiedy puste w środku (nr 88, 99, 107, 124). Zaczepy są małe, okrągłe, guziczkowe, umieszczone na lekko podgiętych w górę końcach ramion kabłąków (wyjątek stanowią ostrogi z Młodzikowa, nr 123, z zaczepami w postaci odgiętych na zewnątrz wałeczków).

Wariant E5b (np. ryc. 11:18, 19) reprezentowany jest przez 8 ostróg zbliżonych do typu 51 Jahna, różniących się od wariantu E5a nieco wyższym kabłąkiem (wygląd bodźców i zaczepów nie ulega zmianie). Ostroga z Serbów, określona jako zbliżona do typu E5, kształtem kabłąka i bodźca przypomina wprawdzie wyżej omawiane okazy, ale końce ramion kabłąka ma haczykowato odgięte na zewnątrz. M. Jahn (1921, 61 n., ryc. 72, 73) określa takie ostrogi mianem *Hakensporen*. Okaz ten jest jedy-

nym tego rodzaju znaleziskiem na terenie kultury przeworskiej.

Ostrogi typu E5 były wyrobami żelaznymi, z wyjątkiem brązowego egzemplarza z Bodzanowa (nr 9), wykonanego niewątpliwie techniką odlewania, o czym świadczą ślady szwów zachowane na jego bokach (Zielonka 1958, 368). Występowały zarówno parami (w 15 przypadkach), jak i pojedynczo, a w grobie 745 w Opatowie (zawierającym szczątki mężczyzny i dziecka) – potrójnie. Zespoły, w których znaleziono po dwie ostrogi, były na ogół licznie wyposażonymi pochówkami męskimi (grób 13 w Lachmirowicach, zawierający m.in. sprężynę do zamka, okucie szkatułki i klucz żelazny, był najprawdopodobniej pochówkiem kobiecym). Ostrogom typu E5 towarzyszyły w grobach najczęściej imacze o szerokich, wachlarzowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, dwa groty, umba typu 7a Jahna, nożyce, noże, zapinki 8 serii V grupy Almgrena i sprzączki o ramie prostokątnej. Są charakterystyczne niemal dla całego zasięgu kultury przeworskiej z młodszego okresu rzymskiego (ryc. 12:5). Znaleziono je w Wielkopolsce południowo-wschodniej (13 egz.), na Kujawach (4), południowo-zachodnim Mazowszu (4), Górnym i Dolnym Śląsku (10), w Małopolsce (8) i na górnym Podniestrzu.

M. Jahn (1921, 48) ostrogi podobne do tego typu datuje na koniec II i połowę III w. Najwcześniej, bo na młodszy odcinek fazy B₂ okresu wczesnorzymskiego, należy datować okazy wariantu E5b z Choruli, gr. 92 (współwystępujące m.in. ze smukłą zapinką kolankowatą z grzebykiem na główce typu A 132, umbem z tępyim kolcem, sprzączką o ramie prostokątnej ze skuwką, imaczem o wachlarzowatych, wyodrębnionych z uchwytu płytkach) i gr. 100 (m.in. zapinka typu A 132) oraz prawdopodobnie z Młodzikowa, gr. 15 (m.in. krępa zapinka V grupy Almgrena z grzebykiem na główce), i Chmielowa Piaskowego, gr. 20 (m.in. okucie końca pasa typu J II 1 Raddatza, dwie sprzączki prostokątne o ramach dwudzielnych, w tym jedna z podwójnym kolcem, fragment imacza o płytkach prawdopodobnie wyodrębnionych z uchwytu). Nieco późniejszą chronologię (faza B₂/C₁) mają egzemplarze z Lachmirowic, gr. 13 (w zespole m.in. zapinka typu A 129), z Białej, gr. 26A (m.in. imacz o nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach) i z Opatowa, gr. 745 (m.in. krępa zapinka V grupy Almgrena z grzebykiem na główce). Z tej samej fazy pochodzą także ostrogi z Choruli, gr. 124 (w zespole m.in. imacz o łukowatych, szerokich, nie wyodrębnionych płytkach) i z Walichnowów, gr. 3 (Ząbkiewicz-Koszańska 1967, 550). Również na starszą fazę młodszego okresu rzymskiego (C1) datowane są ostrogi z Białej, gr. 13 (w grobie m.in. kuszowata zapinka VI grupy Almgrena z podwiniętą nóżką – Makiewicz 1970, 182) i z Bodzanowa, gr. 19 (Godłowski 1970, tab. I). Ostrogi typu E5 występują więc w późnym stadium fazy B₂, głównie zaś we wczesnej fazie młodszego

okresu rzymskiego, z tym, że najliczniejsze wydają się być w fazie B₂/C₁.

Typ E6 – o słabo lub średnio wysklepionych kabłakach i bardzo długich, masywnych bodźcach

Reprezentuje go 15 ostróg (ryc. 11:20–22, oraz nr 2, 65, 72, 115, 125, 148, 176, 229) zbliżonych do typu 50 i częściowo 55 Jahna (1921, 45, 52, ryc. 50, 55), natomiast w klasyfikacji K. Godłowskiego (1977, 88) zajmujących miejsce w grupie III. Podobne są do okazów typu E5, różnią się od nich jedynie smuklejszą formą uzyskaną poprzez wydłużenie bodźców. Mniej lub bardziej wygięte kabłaki tych ostróg są najszersze pod bodźcem, mają przekrój półkolisty, a w jednym wypadku daszkowaty (ryc. 11:20). Ciekawe rozwiązanie konstrukcyjne zastosowano u ostrogi z Młodzikowa (nr 125), gdzie kabłak przynitowany był do występów bodźca (Dymaczewski 1958, 260). Bardzo długie, masywne, stożkowate bodźce mają na ogół przekroje okrągłe (ryc. 11:22, oraz Legnica, nr 125), brak form o przekrojach czworokątnych, natomiast spotykane są facetowane (ryc. 11:20, oraz Chorula, nr 28, i Grudzice). Często zdobione są przy podstawie dwoma żłobkami (ryc. 11:20–22, oraz nr 125), co u okazów z Podlodowa, w połączeniu z poprzecznymi nacięciami, stwarza wrażenie granulacji (Gurba, Ślusarski 1966, 204). Zaczepy są nadal małe, guziczkowate.

Żelazne (z wyjątkiem brązowego okazu z Grudzic) ostrogi typu E6 występowały parami lub pojedynczo w grobach męskich, gdzie towarzyszyły im najczęściej umba typu 7a Jahna, imacze o mniej lub bardziej szerokich płytkach nie wyodrębnionych z uchwytu, dwa groty, nożyce oraz noże. Ich zasięg ogranicza się do południowej i południowo-wschodniej części obszaru kultury przeworskiej (ryc. 12). Znaleziono je na Dolnym i Górnym Śląsku (7 egz.), w Wielkopolsce (3), Małopolsce, na Lubelszczyźnie (2), w górnym dorzeczu Dniestru i na Ukrainie Zakarpackiej.

Według M. Jahna (1921, 47 n.) ostrogi z tak ukształtowanym bodźcem występują w II i III w. Prawdopodobnie na fazę B₂/C₁–C_{1a} należy datować okazy z Podlodowa (w grobie m.in. umbo z tępyim, długim kolcem). Z fazy C_{1a} pochodzą ostrogi z Choruli, gr. 20 (współwystępujące m.in. z imaczem o nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach) i gr. 114 (m.in. podobny imacz, ale o węższych płytkach, fragment fibuli z górną cięciwą, być może należący do grupy zapinek z podwiniętą nóżką). Typ E6 jest charakterystyczny dla wczesnej fazy młodszego okresu rzymskiego B₂/C₁–C_{1a}.

Typ E7 – z guzkiem lub haczykiem na kabłaku i tępyimi, masywnymi bodźcami

Do typu tego zaliczono tylko 2 ostrogi (ryc. 11:23, oraz nr 180) odpowiadające formie 58 w klasyfikacji M. Jahna (1921, 52, ryc. 58). Cechą, która pozwoliła na wyróżnienie tego typu, był nowy element konstrukcyjny na kabłaku, spełniający rolę trzeciego zaczepu i służący

zapewne do lepszego przymocowania ostrogi. W ostrodze z Witaszewic jest to mały guzek (ryc. 11:23), a u okazji z Siedlemina – haczyk. Kabłąk ostrogi brązowej z Witaszewic był słabo wysklepiony i mocno poszerzony w części środkowej, natomiast u żelaznej, mocno skorodowanej ostrogi z Siedlemina – znacznie wyższy, w dużym stopniu uszkodzony. Wysokie, tępo zakończone, puste w środku i okrągłe w przekroju bodźce największą średnicę mają w $\frac{1}{3}$ wysokości i zwiężają się przy podstawie.

Obydwa egzemplarze wystąpiły w Wielkopolsce (ryc. 12). U. Giesler (1978, 27, ryc. 4) uważa, że ostroga z Witaszewic była formą, z której na drodze ewolucji rozwinął się typ Szwajcaria, a w dalszym ciągu typ Leuna – z trzema zaczepami.

M. Jahn (1921, 52) ostrogi takie datuje na III w. Okaz z Witaszewic wystąpił w zespole m.in. z naczyniem *terra sigillata* z Lezoux – 150–195 r., sprzączką prostokątną z podwójnym kolcem, a z Siedlemina – z umbem z tępym, nieznacznie poszerzonym u góry kolcem i imaczem o płytkach nie wyodrębnionych z uchwytu. Na tej podstawie można je datować na wczesną fazę młodszego okresu rzymskiego B₂/C₁-C_{1a}.

Typ E8 – o stosunkowo mocno wysklepionych kabłąkach i niewysokich, stożkowatych bodźcach

Typ ten reprezentuje 10 ostróg (ryc. 11:24–26, oraz nr 43, 116, 122, 150, 222) zbliżonych nieco do typu E2. Ze względu na pewne różnice w ukształtowaniu kabłąków i bodźców wyróżniono wśród nich dwa warianty (E8a i E8b).

Wariant E8a (np. ryc. 11:24, 25) liczy 7 ostróg o kabłąkach bardziej wysklepionych niż w typie E2, co przy stosunkowo szeroko rozstawionych ramionach nie sprawia wrażenia dużej masywności i krępości tak charakterystycznej dla większości typów podgrupy E. Średniej długości bodźce mają kształt stożkowaty, są grube, masywne, w przekroju zawsze okrągłe, często zdobione u podstawy dookolnymi bruzdami (ryc. 11:24, 25, oraz Lisów i Mikszta).

Wariant E8b (np. ryc. 11:26) liczący 3 ostrogi odpowiada w klasyfikacji M. Jahna (1921, 45, ryc. 53) typowi 53. Kabłąki są tutaj jakby niższe, taśmowate, nie zwiężają się gwałtownie w kierunku końców ramion. Nieco krótsze niż w wariacie E8a, tępo zakończone i wydrążone częściowo w dolnej partii bodźce mają przekroje okrągłe. U obu wariantów zaczepy są małe, guziczkowe.

Wszystkie ostrogi typu E8 były wyrobami żelaznymi, występowały w zespołach parami lub pojedynczo. Znalaziono je w Wielkopolsce (5 egz.), na południowym i północno-zachodnim Mazowszu (2), w północno-zachodniej Małopolsce (2) oraz na Górnym Śląsku (ryc. 12).

Występowanie tego rodzaju ostróg w grobach pozbawionych dobrych datowników utrudnia dokładne ustalenie ich chronologii. Na fazę B₂/C₁-C_{1a} datowana jest

ostroga z grobu 103 w Choruli (współwystępująca m.in. z umbem z tępym kolcem, sprzączką dwudzielną o ramie prostokątnej, okuciem końca pasa typu J I Raddatza) i być może okazy z Mikszta (w grobie m.in. umbo typu 7a Jahna). Ostrogę z Opatowa, gr. 80, można datować na podstawie chronologii założenia cmentarzyska na fazę C_{1a} (Godłowski 1959, 258 n.). Również z tego okresu pochodzi prawdopodobnie ostroga z gr. 36 w Opatowie, której towarzyszył m.in. fragment naczynia toczonego. Ostrogi typu E8 są więc charakterystyczne dla wczesnej fazy młodszego okresu rzymskiego – C_{1a}.

PODGRUPA F – o wysokich, półkoliście wygiętych, poszerzonych w części środkowej kabłąkach i niedużych, stożkowatych lub dwustożkowatych bodźcach. Ostrogi tej podgrupy w liczbie 47 egz. przypominają częściowo okazy podgrupy C – charakterystyczne dla fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego. Różnią się one jednak od ostróg wczesnorzymskich rombowlatym poszerzeniem kabłąków w części środkowej, co jest cechą typologiczną młodszą (Godłowski 1977, 89), oraz niekiedy kształtem bodźców lub zaczepów. Stosunkowo duża niejednorodność tych form dała podstawę do wyróżnienia w ich obrębie czterech typów (F1–F4).

Typ F1 – o mocno wygiętych, smukłych, rombowlato poszerzonych w części środkowej kabłąkach, stożkowatych bodźcach i małych, guziczkowatych zaczepach

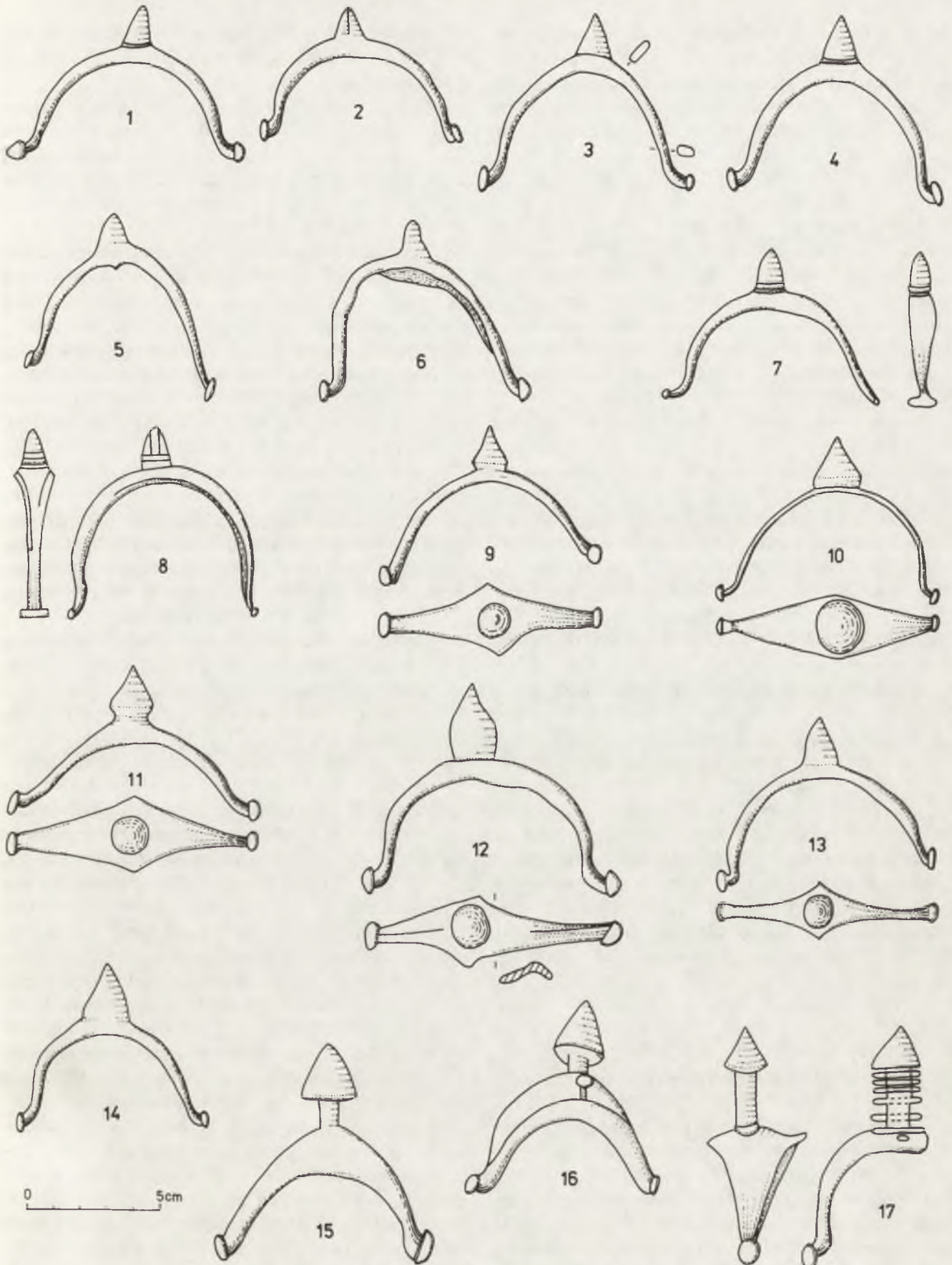
Typ ten reprezentuje 16 ostróg (ryc. 13:1–6, oraz nr 101, 109, 111, 114, a nr 29 i 149 są zbliż. do typu F1) nawiązujących niekiedy do typu 59 Jahna (1921, 54, ryc. 59) i częściowo zaliczanych przez K. Godłowskiego (1977, 89) do grupy V. Ze względu na pewne różnice w ukształtowaniu kabłąków wyróżniono wśród nich dwa warianty (F1a i F1b).

Wariant F1a (np. ryc. 13:1–4) liczy 10 ostróg o wysokich, mocno wysklepionych kabłąkach, niekiedy lekko asymetrycznych (ryc. 13:2, 3, oraz Lachmirowice, nr 109). Ta ostatnia cecha oraz rozszerzenie pod bodźcem pozwalają na odróżnienie tych form od ostróg podgrupy C ze starszej fazy okresu wczesnorzymskiego. Bodźce są stosunkowo nieduże, dość smukłe, stożkowate, o przekrojach z reguły okrągłych, rzadziej czworokątnych (ryc. 13:1, 2, oraz Księża Młyny, nr 101), czasami zdobione przy podstawie dookolnymi liniami rytymi (np. ryc. 13:1, 4). Guziczkowe zaczepy tych okazów były czasem spłaszczone (ryc. 13:2–4).

Wariant F1b (np. ryc. 13:5, 6). 4 ostrogi wchodzące w jego skład różnią się od wariantu F1a jeszcze wyższymi i bardziej wysklepionymi kabłąkami, które są niekiedy również asymetryczne (ryc. 13:5, 6). Ostrogi te mają bodźce krótkie, stożkowate, niezdobione (oprócz bodźca ostrogi z Lachmirowic, nr 111), zaczepy są półkuliste, tylko u ostrogi z Adolfinia płaskie.

Dwa okazy (nr 29 i 149) różniły się nieco od wyżej omawianych i określono je jako zbliżone do typu F1. Wy-

Ryc. 13. Ostrogi kabłakowe podgrupy F - Bügelsporen der Untergruppe F: Typ F1 (1-4 - Variante F1a, 5, 6 - Variante F1b), Typ F2 (7, 8), Typ F3 (9-12 - Variante F3a, 13, 14 - Variante F3b), Typ F4 (15-17)

1 - Chorula, Gr. 41, 2 - Lachmirowice, Gr. 17, 3 - Spicymierz, Gr. 27, 4 - Groszowice, Grab. 5 - Adolfin, 6 - Bodzanowo, z cement. - aus dem Gräberfeld, 7 - Grudynia Mała, 8 - Spicymierz, z cement. - aus dem Gräberfeld, 9 - Krapkowice, Gr. 22, 10 - Drochlin, Gr. 177, 11-13 - Opatów, Gr. 1229, 724 und bei dem Gr. 404, 14-16 - Młodzikowo, z cement. - aus dem Gräberfeld, 17 - Biała, Gr. 2

rażnie asymetryczny kabłąk ostrogi z Choruli (nr 29) był słabo wysklepiony, a u okazji z Opatowa (nr 149) lekko facetowany i poszerzony przy nasadzie sześciokątnej bodźca, tworząc w tym miejscu płytkę zaopatrzoną w występy (być może mamy tu do czynienia z oddziaływaniem ostróg krzeselkowatych – Godłowski 1959, 258 n.).

Ostrogi typu F1 wykonywane były z żelaza, występowały w grobach parami (4 razy) i pojedynczo (wariant F1b wyłącznie pojedynczo). Były to męskie pochówki najczęściej z bronią, wyposażone w imacze o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, 2 groty, umba z tępym kolcem, zapinki z podwiniętą nóżką, nożyce oraz miecze. Ostrogi te są charakterystyczne dla zachodniej części kultury przeworskiej (ryc. 14:1), znaleziono je na Kujawach (7 egz.), Górnym Śląsku (5), w południowej Wielkopolsce (3) i Małopolsce.

Występowanie niektórych ostróg typu F1 w zespołach grobowych, zawierających wyznaczniki chronologiczne, pozwoliło na w miarę dokładne ich datowanie. Z fazy C_{1a} pochodzą ostrogi z Choruli, gr. 41 (Godłowski 1977, 89) i z Lachmirowic, gr. 17 (w zespole m.in. umbo z tępym, grubym, poszerzonym w części końcowej kolcem, małe, szerokie, groty oszczepów), gr. 20 (m.in. fragment umba z tępym, grubym kolcem) i gr. 24 (m.in. imacz o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, sprzączka półkolista). Ostroga zbliżona do typu F1 z Choruli, gr. 38, jest datowana również na wczesną fazę młodszego okresu rzymskiego, ponieważ zespół ten zawierał m.in. fragment trójwarstwowego grzebienia, prawdopodobnie typu I (Godłowski 1977, 89). Wydaje się, że podobną lub nieco późniejszą chronologię ma ostroga z Opatowa, gr. 26, współwystępująca w zespole m.in. z fragmentem ceramiki toczonej na kole i zapinką z podwiniętą nóżką. Przypuszczalnie na fazę C_{1b} można datować ostrogę z grobu 27 ze Spicymierza (w zespole m.in. fragmenty brązowego, półkulistego umba oraz imacz o wąskich płytkach nie wyodrębnionych z uchwytu). Ostrogi typu F1 są więc charakterystyczne dla wczesnych faz młodszego okresu rzymskiego, a zwłaszcza dla fazy C_{1a}.

Typ F2 – o wysokich, silnie wygiętych kabłąkach, małych stożkowatych bodźcach i zaczepach w formie niewielkich poprzeczek

W jego skład wchodzi 5 ostróg (ryc. 13: 7, 8, oraz nr 185 i 226) określonych przez M. Jahna (1921, 68, ryc. 70) mianem *Knebelsporen* i zaliczonych przez niego do typu 70. Poprzeczne zaczepy służyły niewątpliwie do łatwiejszego przywiązywania ostróg (Godłowski 1977, 89). Podobne zaczepy występowały u pojedynczych egzemplarzy podgrupy E w typach E2 i E3, ale ostrogi te miały kabłąki niskie, słabo wysklepione. Natomiast kabłąki ostróg typu F2 są wysokie, silnie wygięte, poszerzone w części środkowej, niekiedy lekko asymetryczne (ryc. 13: 8, oraz Spicymierz, nr 185, i Zadowice, nr 226). Małe,

stożkowate, krótsze niż w poprzednim typie bodźce były w przekroju okrągłe, czasem zdobione dookołnymi bruzdami (ryc. 13: 7, 8).

Żelazne ostrogi typu F2 występowały w męskich grobach z bronią, w jednym tylko znaleziono parę. Podobnie jak okazy typu F1 były charakterystyczne dla zachodniej części kultury przeworskiej (ryc. 14), a przede wszystkim dla Wielkopolski południowo-wschodniej (4 egz.), 1 okaz odkryto na Opolszczyźnie.

Według M. Jahna (1921, 67 n.) ostrogi z poprzeczkami zamiast guzków pojawiają się w końcu II w. i są typowe dla wieku III. Chronologię ostrogi z Grudyni Małej (współwystępującej w zespole m.in. z jednowarstwowym, ażurowym grzebieniem, późną formą stożkowatego umba, imaczem o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach i mieczem jednosiecznym) ustalono na wczesną fazę młodszego okresu rzymskiego, prawdopodobnie na jej początek (Godłowski 1977, 89). Podobnie należy datować parę ostróg ze Spicymierza, gr. 58, którym towarzyszyły m.in. zapinka z podwiniętą nóżką i górną cięciwą typu A 158, imacz o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, umbo z tępym, grubym, krótkim kolcem i sprzączka prostokątna. Sądzić więc należy, że egzemplarze typu F2 występują w fazie C_{1a} młodszego okresu rzymskiego.

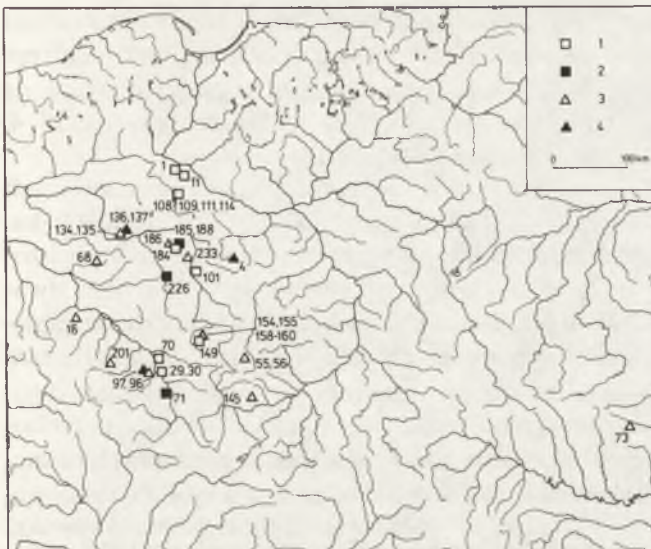
Typ F3 – o mocno wygiętych, poszerzonych rombówato w części środkowej kabłąkach i krótkich, dwustożkowatych lub stożkowatych bodźcach

Reprezentowany jest przez 21 egz. (ryc. 13: 9–14, oraz nr 16, 56, 68, 73, 134, 145, 155, 159, 186, 233 i nr 201 zbliż. do typu F3) nie mających dokładnego odpowiednika w klasyfikacji M. Jahna, a wchodzących częściowo w skład grupy VI wg podziału K. Godłowskiego (1977, 90). W ich obrębie wyróżniono dwa warianty (F3a i F3b) różniące się między sobą kształtem bodźców.

Wariant F3a (ryc. 13: 9–12). 12 ostróg wchodzących w jego skład ma kabłąki silnie wysklepione, często lekko asymetryczne, niekiedy o przekroju daszkowatym (np. ryc. 13: 12). Kabłąki okazów z Opatowa (nr 154 i 155) zaopatrzone były z boku rombówato rozszerzonej części środkowej w niewielkie występy służące zapewne do silniejszego przymocowania (Dąbrowska, Godłowski 1970, 92). Bodźce są wyraźnie dwustożkowate, niekiedy gruszkowate (ryc. 13: 12, oraz Gronówko i nr 155), dość krótkie, okrągłe w przekroju, niezdobione.

Wariant F3b (ryc. 13: 13, 14) liczy 8 ostróg o kabłąkach charakteryzujących się również rombówatym poszerzeniem w partii środkowej, ale jakby silniej wysklepionych, niekiedy lekko asymetrycznych (ryc. 13: 14, oraz Opatów, nr 159), o przekrojach daszkowatych (Hromówka, Ojców) lub półkolistych. Okrągłe w przekroju bodźce przybierają kształt stożkowaty, czasem tylko zbliżony do dwustożkowatego (Hromówka, Ojców), niekiedy są zdobione dookołnymi liniami rytmami (Brod-

Ryc. 14. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy F – Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe F

1 – Typ F1, 2 – Typ F2, 3 – Typ F3, 4 – Typ F4

no, Hromówka, Ojców). Zaczepy w obu wariantach miały formę małych, półkulistych lub lekko spłaszczonych guzków.

Wszystkie ostrogi typu F3 były wyrobami żelaznymi, znajdowanymi w większości pojedynczo (w 4 grobach wystąpiły jako pary). Ostrogom typu F3 towarzyszyły w grobach najczęściej umba z krótkimi, tępyimi kolcami, imacze o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, 2 groty, zapinki z podwiniętą nóżką VI grupy Almgrena, nożyce oraz noże. Grób 1229 w Opatowie, bez broni, zawierał typowo kobiece wyposażenie, m.in. brązowe okucie szkatułki. Omawiany typ ostróg miał szeroki zasięg terytorialny (ryc. 14) i wystąpił w Wielkopolsce (6 egz.), na Dolnym Śląsku (2), Opolszczyźnie (2), w Małopolsce zachodniej (10) i na Pomorzu.

Wydaje się, że najwcześnieszą pozycję chronologiczną (faza C_{1a}) ma ostroga z grobu 1229 w Opatowie, współwystępująca m.in. z zapinką brązową VII grupy Almgrena (fibula nawiązuje do form grupy V) i grzebieniem typu B (Godłowski 1978, 27). Podobnie należy datować okazy z Opatowa, gr. 724 (w zespole m.in. zapinka z podwiniętą nóżką typu A 158 i grzebień jednoczęściowy), oraz być może z Drochłina, gr. 177 (m.in. sprzączka półkolista o ramie dwudzielnej). Ze schyłku fazy C_{1a} i z fazy C_{1b} pochodzą ostrogi z Zasp, gr. 1 (w grobie m.in. zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką, umbo z krótkim, tępyim kolcem, imacz o nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, okucie końca pasa typu J II 3 Raddatza), i Brodna (m.in. umbo z krótkim, tępyim kolcem, imacz o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach). Zbliżoną chronologię (faza C_{1b}) mają również egzemplarze z Opatowa, gr. 736, znalezione m.in. z umbem półkolistym pozbawionym kołnierza (z kulka na wierzchołku) oraz z imaczem

o trapezowatych płytkach, których szerokość była niemal taka jak szerokość uchwytu. Ostrogi typu F3 są więc charakterystyczne dla wczesnych faz młodszego okresu rzymskiego – C_{1a} i C_{1b}.

Typ F4 – o średnio wysklepionych, masywnych kabłąkach i stożkowatych bodźcach osadzonych na wąskich, długich szyjkach

W skład tego typu wchodzi 5 ostróg (ryc. 13: 15–17, oraz nr 97) zbliżonych do formy J 63 w klasyfikacji M. Jahna (1921, 57, ryc. 63) i częściowo zaliczonych do grupy VI wg podziału K. Godłowskiego (1977, 89). Kabłąki tych ostróg nie są już tak mocno wygięte jak w typie F3, ale jeszcze stosunkowo wysokie, najszersze pod bodźcem i niekiedy zaopatrzone w tym miejscu w niewielkie haczyki pełniące rolę trzeciego zaczepu (ryc. 13: 16, 17). Kabłąk ostrogi z Krapkowic (nr 97) był słabiej wysklepiony i lekko asymetryczny. Szyjki, na których osadzono okrągłe w przekroju, stożkowate bodźce, mogły być pierwotnie wyłożone jakąś okładziną (może kościaną, jak to miało miejsce na ostrodze z Białej – ryc. 13: 17). Jedna z ostróg z tego zespołu (wg informacji archiwalnych – egzemplarz zaginął) miała bodziec zdobiony trzema półokrągłymi liniami inkrustowanymi srebrem (Makiewicz 1970, 200). Zaczepy u ostróg omawianego typu są małe, guziczkowate, lekko spłaszczone, z wyjątkiem okazy z Krapkowic (nr 97), zaopatrzonego w zaczepy w formie poprzeczek.

Ostrogi typu F4 wykonywane były z żelaza, występowały zwykle pojedynczo (tylko w jednym przypadku jako para). Znalezione je w Wielkopolsce (2 egz.), na Opolszczyźnie i południowo-zachodnim Mazowszu (2 – ryc. 14).

M. Jahn (1921, 58) określa chronologię okazów podobnego typu na początek III w. Fragment ostrogi z Białej, gr. 2, datowany został ułamkiem ceramiki *terra sigillata* z Rheinzabern na pierwsze ćwierćwiecze lub pierwszą połowę III w. (Godłowski 1977, 89). Z wczesnej fazy młodszego okresu rzymskiego, być może z jej późniejszego odcinka, pochodzi ostroga z grobu 27 w Krapkowicach, współwystępująca w zespole m.in. z zapinką z podwiniętą nóżką (lekko poszerzoną), umbem z rozszerzoną górną częścią pokryw i imaczem o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach (Godłowski 1977, 87).

Podgrupa G – o dużych, mocno asymetrycznych kabłąkach z trzecim zaczepem w części środkowej, długich, dwustożkowatych, okrągłych w przekroju bodźcach i małych, płaskich, okrągłych lub wydłużonych zaczepach. Wśród 51 ostróg tej podgrupy wydzielono dwa typy (G1 i G2) różniące się stopniem wysklepienia kabłąków.

Typ G1 – o stosunkowo mocno wygiętych, wyraźnie asymetrycznych kabłąkach

Typ ten jest reprezentowany przez 45 ostróg (ryc. 15: 1-7, oraz nr 15, 22, 45, 48, 79, 84, 92-94, 104, 105, 112, 153, 177, 187, 193, 200, 203, 208, 214, 216 i nr 18, 54, 163, 218 zbliż. do typu G1) odpowiadających typom 64 i 65 M. Jahna (1921, 57, ryc. 64, 65) i grupie VII wg podziału K. Godłowskiego (1977, 90). U. Giesler (1978, 27) nazywa je typem Szwajcaria, twierdząc, że rozwinęły się z nich ostrogi typu Leuna. Asymetryczność kabłąków, charakterystyczna dla wszystkich ostróg tego typu, nie jest cechą nową. Występowała już u egzemplarzy podgrup C, D i F (szczególnie w typach F1, F3), ale była tam niewielka i spotykana sporadycznie. W typie G1 natomiast ostrogi mają jedno ramię dłuższe, wyciągnięte, drugie nieco krótsze, wygięte. Mniej lub bardziej wysklepione kabłąki są w przekroju z reguły daszkowate, poszerzone rombowno (np. ryc. 15: 1-4, oraz Spicymierz, nr 187) lub owalnie (np. ryc. 15: 2, 3, oraz Lachmirowice, nr 104, i Opatów, nr 153) w części środkowej. Wszystkie były gładkie, niezdobione, z wyjątkiem kabłąka ostrogi z Rakowa (nr 174), na którym wystąpił ornament trójkątów po obu stronach bodźca (ryc. 15: 5). Nieodzownym elementem konstrukcyjnym tego typu ostróg jest mały haczyk osadzony na brzegu najszerszej, środkowej części kabłąka, służący do silniejszego przymocowania ostrogi (Godłowski 1977, 90). Podobny rodzaj środkowego zaczepu miały ostrogi typu E7, niektóre okazy typu F3 i F4, ale dopiero w typie G1 jego obecność stała się zjawiskiem powszechnym. Haczyk ów wyklepywano prawdopodobnie ze środkowej części kabłąka. Tylko nieliczne okazy były go pozbawione (np. Krajanka, nr 92, 94; Ścinawa; Welikaja Ternawa), ale mogło to być wynikiem uszkodzenia lub zagubienia. Bodźce są zdecydowanie dłuższe i bardziej wysmukłe niż u ostróg podgrupy F. Występują też formy bardzo duże, osiągające ponad 8 cm (ryc. 15: 1, 3), a nawet 12 cm (Lachmirowice, nr 112). Kształt tych zawsze okrągłych w przekroju bodźców jest najczęściej dwustożkowaty, niekiedy tylko gruszkowaty (ryc. 15: 4, oraz nr 112 i Wilków), niektóre były lekko przechylone na bok w kierunku ramienia bardziej wyciągniętego (ryc. 15: 7, oraz Lachmirowice, nr 104; Opatów, nr 153, i Wilków). Ostrogi ze Spicymierza (nr 187) i Tarnowa (nr 197) miały bodźce wykonane osobno i wetknięte w kabłąk (Godłowski 1977, 90). 18 bodźców posiadało ornament w postaci dookólnych linii rytych przy podstawie, a niekiedy także w połowie wysokości (Chmielów Piaskowy, nr 22, oraz nr 112). Rzadziej spotykane jest facetowanie (ryc. 15: 4, 5, oraz nr 112) czy profilowanie bodźców u nasady (ryc. 15: 5, oraz nr 187 i Wilków). Należy podkreślić, że profilowanie to stwierdzono u ostróg ze stosunkowo niskim bodźcem, zbliżonym do formy 2/3 wariantu B wg podziału U. Giesler (1978, 9, ryc. 2). Zaczepy omawianego typu przybierały różne formy w zależności od tego, na którym ramieniu kabłąka były umieszczone. Ramię krótsze, silniej wygięte, za-

kończone było zaczepem małym i okrągłym, natomiast dłuższe, wyciągnięte – płaskim, podłużnym guzkiem (np. ryc. 15: 1, 5). Tylko 6 ostróg miało zaczepy jednakowe na obu ramionach – małe, płaskie, okrągłe guzki (ryc. 15: 4, 6, 7, oraz Kamionka Wielka).

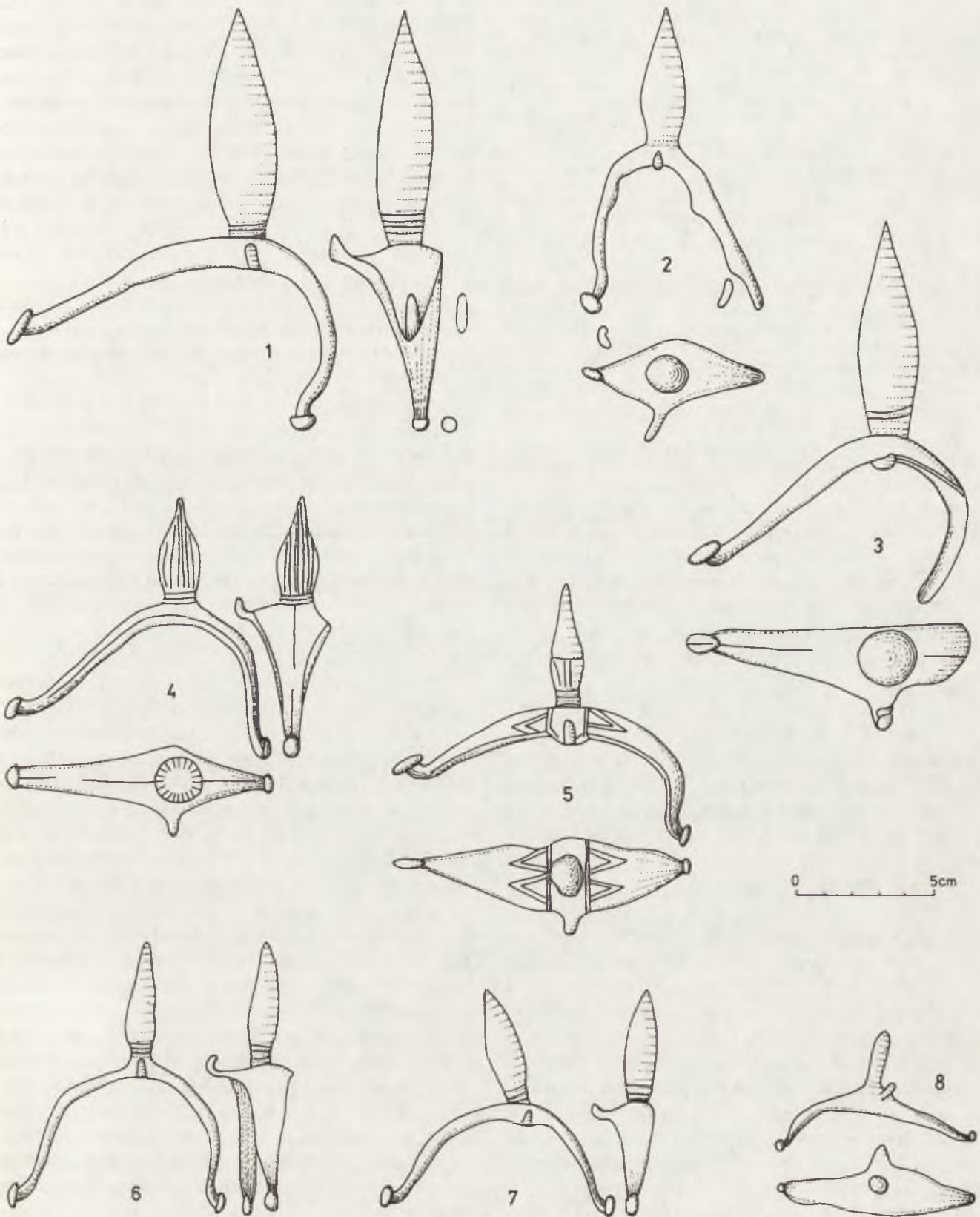
Kilka ostróg różniło się nieco od wyżej omawianych i określono je jako zbliżone do typu G1: Petryłów (o kabłąkach lekko asymetrycznych, taśmowatych, z trapezowatym wyrostkiem zamiast haczyka, bodźcach dwustożkowych, facetowanych), Budy Łańcuckie (o kabłąkach asymetrycznych, na końcach trójganiastych w przekroju, zaopatrzonych w haczyki, bodźcach dwustożkowatych, profilowanych na wierzchołku, przynitowanych do kabłąków i o zaczepach osadzonych na małych trzonkach), Wola Błędowa (o wysokim, taśmowatym kabłąku z ramionami zakończonymi haczykowato? i dwustożkowatym, zdobionym bodźcu), Domaradzyn (o szerokim, taśmowatym kabłąku i bodźcu czworokątnym w przekroju).

Wyraźna asymetryczność ostróg typu G1 i przechylenie bodźca w kierunku dłuższego, mniej wygiętego ramienia u niektórych okazów budziły wiele kontrowersji odnośnie do sposobu ich noszenia. Wydaje się, że ostrogi takie przymocowywano do nogi w następujący sposób: ramię krótsze i bardziej wygięte obejmowało piętę po stronie wewnętrznej, a proste i dłuższe po zewnętrznej (Jahn 1921, 59 n.). Dwa różne zaczepy na jednej ostrodze spełniały też prawdopodobnie określoną rolę – zaczep podłużny na dłuższym ramieniu był na stałe związany z rzemieniem mocującym ostrogę, natomiast zaczep okrągły na ramieniu krótszym służył do zapinania i odpinania (Jahn 1921, 60 n.).

Wszystkie ostrogi typu G1 zostały wykonane z żelaza. Okazom tym, znajdowanym w zespołach zarówno parami (13 razy), jak i pojedynczo, towarzyszyły najczęściej imacze o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, groty oszczepów, umba z tęym kolcem nie wyodrębnionym z pokrywy, długie, obosieczne miecze oraz nożyce. Ostrogi typu G1 występują na terenie kultury przeworskiej generalnie w dwóch skupieniach (ryc. 16: 1) – między Wisłą, Odrą i Notecią oraz na górnym Podniestrzu. Odkryto je na Dolnym Śląsku (2 egz.), Opolszczyźnie (6), we wschodniej Wielkopolsce (12), na Kujawach (6), południowo-zachodnim Mazowszu (4), w Małopolsce (2) i w górnym dorzeczu Dniestru (13).

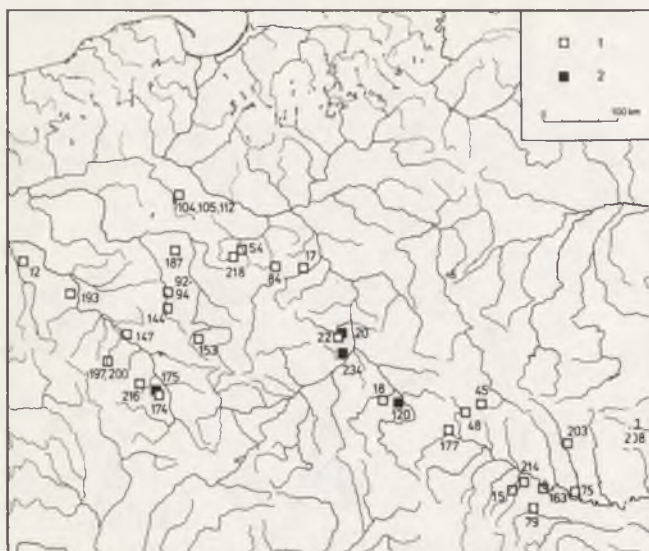
Ustalenie chronologii niektórych ostróg typu G1 było bardzo trudne lub wręcz niemożliwe ze względu na stan ich publikacji (niekiedy bowiem przedstawiane były w oderwaniu od zespołów grobowych). M. Jahn (1921, 57, 87) uważa, że ostrogi takie występowały szczególnie często na Śląsku i pochodziły z III w. Na fazę C_{1a}, być może na jej końcowy odcinek, należy datować ostrogi z grobu 27 w Chmielowie Piaskowym, współwystępujące w zespole m.in. z dwiema zapinkami VII grupy Alm-

Ryc. 15. Ostrogi kabłąkowe podgrupy G - Bügelsporen der Untergruppe G: Typ G1 (1-7), Typ G2 (8)
 1 - Ochędzyn Nowy, 2 - Brzeźce, 3 - Lachmirowice, Gr. 2, 4 - Tarnów, Gr. 21/1936, 5 - Raków, 6 - Oława, 7 - Bogaczów, 8 - Iwanie Złote

Ryc. 16. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy G - Fundstellen der Przeworsk-Kultur mit Bügelsporen der Untergruppe G
1 - Typ G1, 2 - Typ G2

grena (Godłowski 1977, 90). Podobną chronologię mają okazy z Lachmirowic, gr. 30, datowane *terra sigillata* na początek lub pierwszą połowę III w. (Godłowski 1977, 90), gr. 2 (w grobie m.in. umbo o pokrywie przechodzącej łagodnie w długi, tępy kołec, imacz o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach), ze Ścinawy (m.in. imacz jw. i późne umbo stożkowate) i z Wielkiej Ternawy (m.in. umbo o pokrywie przechodzącej łagodnie w tępy kołec). Prawdopodobnie na ten sam okres należy datować okaz z Rakowa (Godłowski 1977, 90). Ostrogi te charakteryzują się długimi, niejednokrotnie bardzo długimi bodźcami i wszystkie mają dwa rodzaje zaczepów (okrągłe i wydłużone). Wydaje się więc, że cechy te, a zwłaszcza bardzo długie, dwustożkowate bodźce, zajmują starszą pozycję chronologiczną w tym typie. Być może ze schyłku fazy C_{1a} lub z fazy C_{1b} pochodziły ostrogi z Krajanki, gr. 2 (w zespole m.in. imacz o płytkach tej samej szerokości co uchwyt), z Kamionki Wielkiej (m.in. umbo z krótkim, tępym kolcem) i Tarnowa, gr. 21/1936 (m.in. umbo z tępym kolcem, imacz o trapezowatych, krótkich płytkach, grzebień trójwarstwowy). Ostrogi zbliżone do typu G1 z Bud Łańcuckich (w grobie m.in. umbo półkuliste o szerokim brzegu i imacz o krótkich płytkach) umieścić należy prawdopodobnie w fazie C₂. Na niektórych terenach ostrogi tego typu stanowią formę przewodnią horyzontu 2a grobów z bronią odpowiadającego fazy C_{1b} i prawdopodobnie początkowi fazy C₂ (Godłowski 1970, 24). Ogólnie stwierdzić można, że ostrogi typu G1 pojawiają się już pod koniec fazy C_{1a}, pełny ich rozwój następuje w fazie C_{1b}, a spotykane są sporadycznie również w fazie C₂ młodszego okresu rzymskiego.

Typ G2 - o niskich, słabo wysklepionych, wyraźnie asymetrycznych kabłąkach

Liczy on 6 ostróg (ryc. 15: 8, oraz nr 20, 120, 175, 234) podobnych do typu G1, mających również na owalnie poszerzonych w części środkowej kabłąkach, małe, płaskie haczyki pełniące rolę dodatkowego zaczepu. Długie bodźce są pogrubione w połowie wysokości, a ostroga z Rakowa (nr 175) ma bodziec u nasady profilowany. U ostróg z Iwani Żłoty są one przynitowane do kabłąków. Zaczepy w tym typie mają formę małych, płaskich, okrągłych guzków, tylko u ostrogi z Rakowa (nr 175) stwierdzono obecność dwóch ich rodzajów - wydłużonego na ramieniu wyciągniętym i okrągłego na ramieniu krótszym, wygiętym.

Ostrogi typu G2 były wyrobami żelaznymi, jako para wystąpiły tylko w jednym grobie. Odkryto je na Górnym Śląsku w Małopolsce (3 egz.) i na górnym Podniestrzu (2 - ryc. 16).

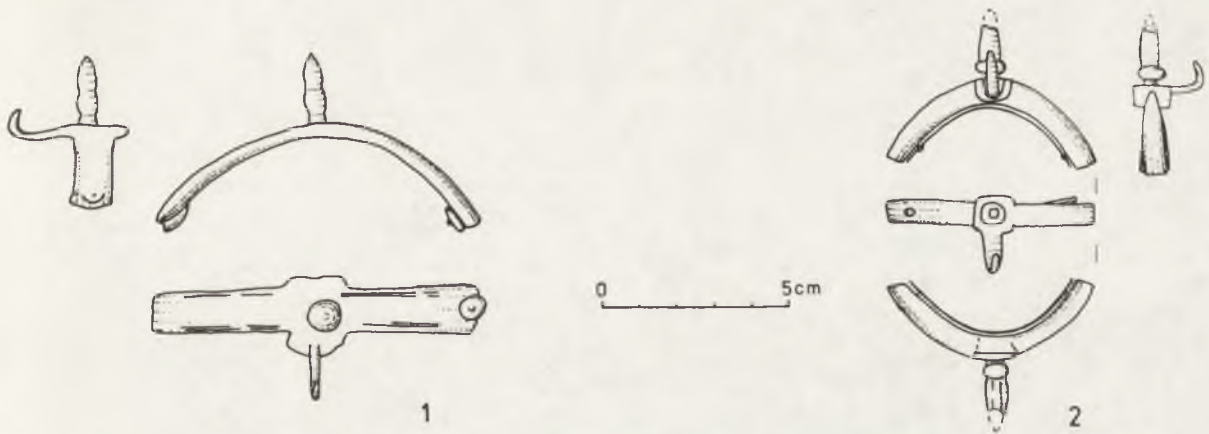
Para ostróg z Iwani Żłoty znaleziona w grobie m.in. z zapinką z podwiniętą nóżką (A 158?) oraz imaczem o trapezowatych, nie wyodrębnionych z uchwytu płytkach, pochodzi być może jeszcze z fazy C_{1a} lub C_{1b}. Późniejsza, bo prawdopodobnie z fazy C₂, jest ostroga z Chmielowa Piaskowego, gr. 7, której towarzyszyły w zespole m.in. umbo o półkolistej pokrywie i lekko wyodrębnionym, prostym, niskim kołnierzu, fragment imacza o nie wyodrębnionych, rozszerzonych płytkach i miecz facetowany (Biborski et alii 1981, 102 n.).

Podgrupa H - o nisko wysklepionych, płaskowypukłych kabłąkach zakończonych nitami.

Podgrupa ta liczy 2 ostrogi (ryc. 17) różniące się zdecydowanie od okazów poprzednich podgrup. M. Jahn (1921, 76 n.) nazwał podobny typ ostróg *Nietsporen*, ale nie mają one dokładnego odpowiednika w jego klasyfikacji, K. Godłowski (1970, 9, ryc. j) określił je jako zbliżone do grupy VIII i IX, U. Giesler (1978, 52 n.) zaliczyła do typu Leuna z trzema zaczepami (ostrogę z Opatowa, nr 152 jako wariant D, a z Olsztyna - wariant E). Kabłąk ostrogi z Olsztyna wykonany był z pręta żelaznego o daszkowatym przekroju, podbitego od wewnątrz tej samej szerokości taśmą żelazną, połączoną z kabłąkiem na końcach dwoma nitami (ryc. 17: 2). W środkowej części znajdowało się kwadratowe poszerzenie, z boku którego wyrastał mocno zgięty haczyk i przez które przechodził na wylot profilowany bodziec (Szydłowski 1959, 15 n.). Ostroga z Opatowa (nr 152) miała również jednakowo na całej długości szeroki, taśmowaty kabłąk z kwadratowym poszerzeniem pod bodźcem (do boku poszerzenia przymocowany był haczykowaty, środkowy zaczep). Bodziec tej ostrogi był nieco krótszy, smuklejszy, także profilowany (ryc. 17: 1)

Obydwie ostrogi były wyrobami żelaznymi, znalezionymi w grobach pojedynczo. Odkryto je w północno-za-

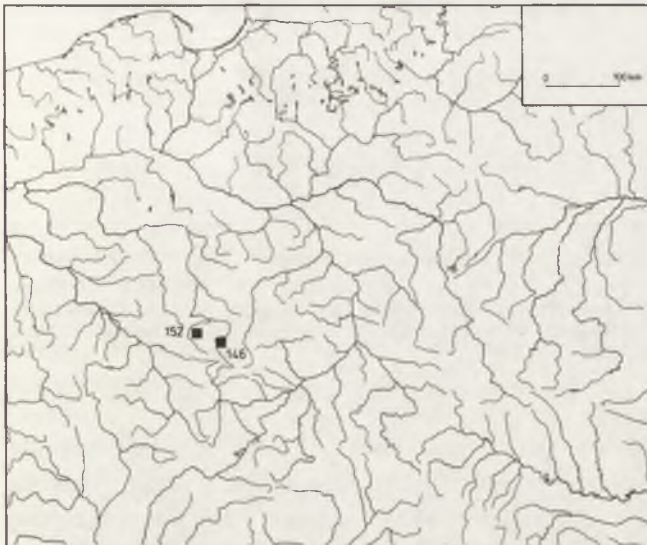

Ryc. 17. Ostrogi kabłąkowe podgrupy H – Bügelsporen der Untergruppe H:

1 – Opatów, Gr. 322, 2 – Olsztyn

chodniej Małopolsce (ryc. 18) i są jednymi z najdalej wysuniętych na wschód ostróg nitowatych typu Leuna.

Ostroga z Olsztyna pochodziła z cmentarzyska typu dobrodzieńskiego (klasyczne cmentarzyska tego typu

Ryc. 18. Stanowiska kultury przeworskiej z ostrogami kabłąkowymi podgrupy H – Bügelsporen der Untergruppe H

datowane są na fazę D). Prawdopodobnie na fazę D młodszego okresu rzymskiego należy także datować okaz z Opatowa, gr. 322, współwystępujący m.in. z pucharkiem szklanym, zbliżonym do typu E 227-237. Ostrogi podgrupy H występowały więc w końcowej fazie okresu późnorzymskiego i być może we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów².

OSTROGI NIEOKREŚLONE. 19 ostróg kabłąkowych (nr 42, 46, 66, 119, 121, 138, 142, 157, 161, 162, 189, 192, 196) z terenu kultury przeworskiej nie zostało ujętych w powyższej klasyfikacji. W kilku wypadkach dysponowano ich rysunkami, ale ze względu na formę znacznie odbiegającą od pozostałych lub zły stan zachowania nie znalazły one miejsca w obrębie wyróżnionych ośmiu podgrup.

Chronologię niesklasyfikowanych egzemplarzy udało się ustalić tylko w trzech wypadkach: z fazy B₂/C₁ pochodzi ostroga z Szymocina (współwystępująca w zespole m.in. z zapinką A 129), podobnie lub nieco później należy datować okazy z grobu 879 w Opatowie (w zespole m.in. sprzączka prostokątna o ramie dwudzielnej), a fragment ostrogi z Ługów (w grobie m.in. szklany pucharek ze szlifowanymi owalami typu E 234) – na późny odcinek fazy D okresu późnorzymskiego.

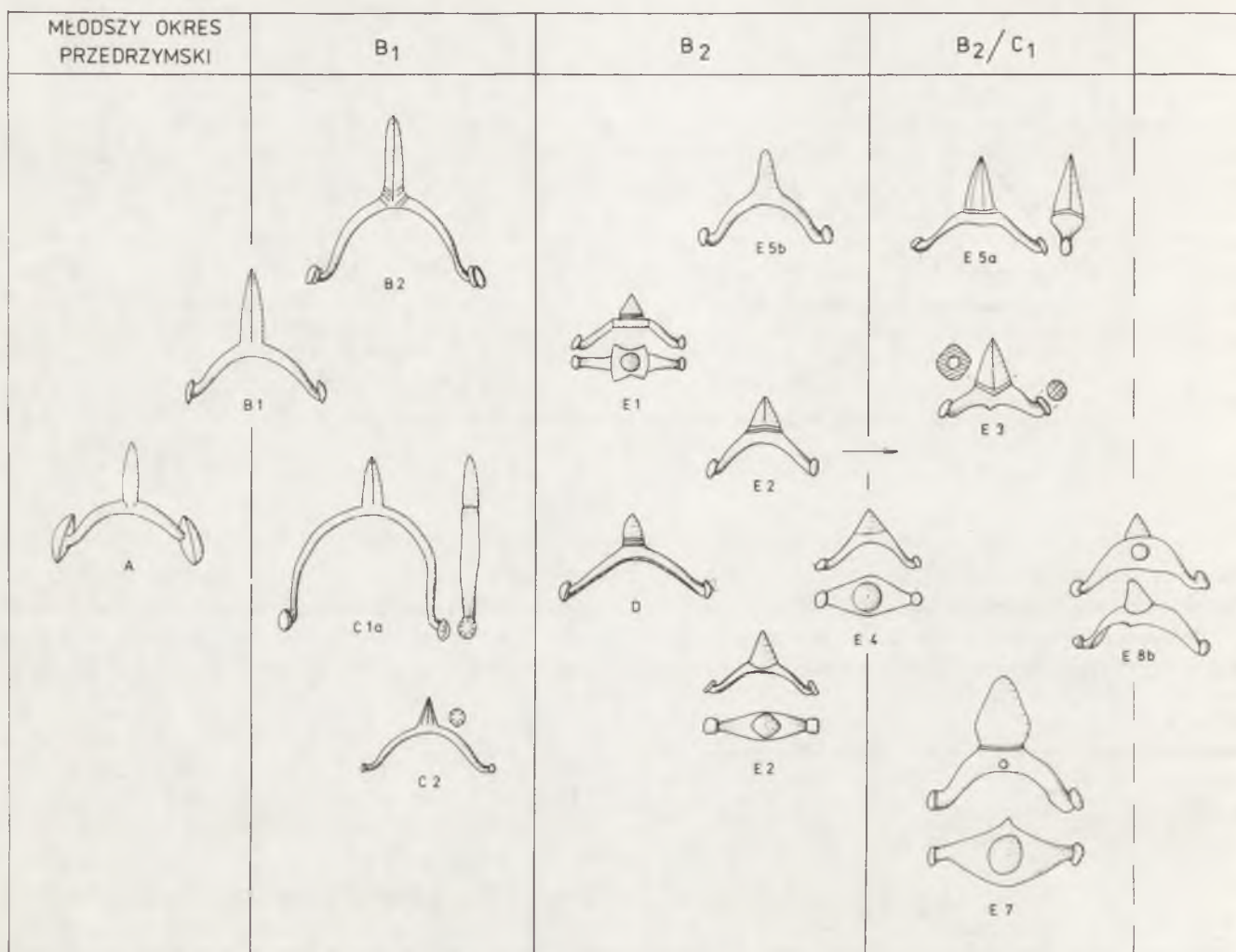
PODSUMOWANIE

Ostrogi kabłąkowe, użyte po raz pierwszy przez Celty, były – jak się powszechnie uważa – zdobyczą okresu późnolateńskiego. W tym czasie pojawiły się również na obszarach zajętych przez kulturę przeworską i występowały mniej lub bardziej licznie przez cały okres jej trwania. Podobnie jak inne elementy uzbrojenia zmieniały swoją formę w poszczególnych fazach (ryc. 19), nawiązując do ogólnych tendencji stylistycznych tej kultury.

Nieliczne ostrogi młodszego okresu przedrzymskiego, charakterystyczne zwłaszcza dla jego późniejszych faz (podgrupa A), odznaczają się półkoliście wygiętym,

² Najbliższą analogią do ostrogi z Olsztyna jest egzemplarz z Grafenwörth, gr. 13 (Austria), datowany ok. 400 r. lub początek V w. (GIESLER 1978, 53), a do ostrogi z Opatowa – okaz z Lorch (Austria), pochodzący z końca IV – połowy V w. (GIESLER 1978, 52).

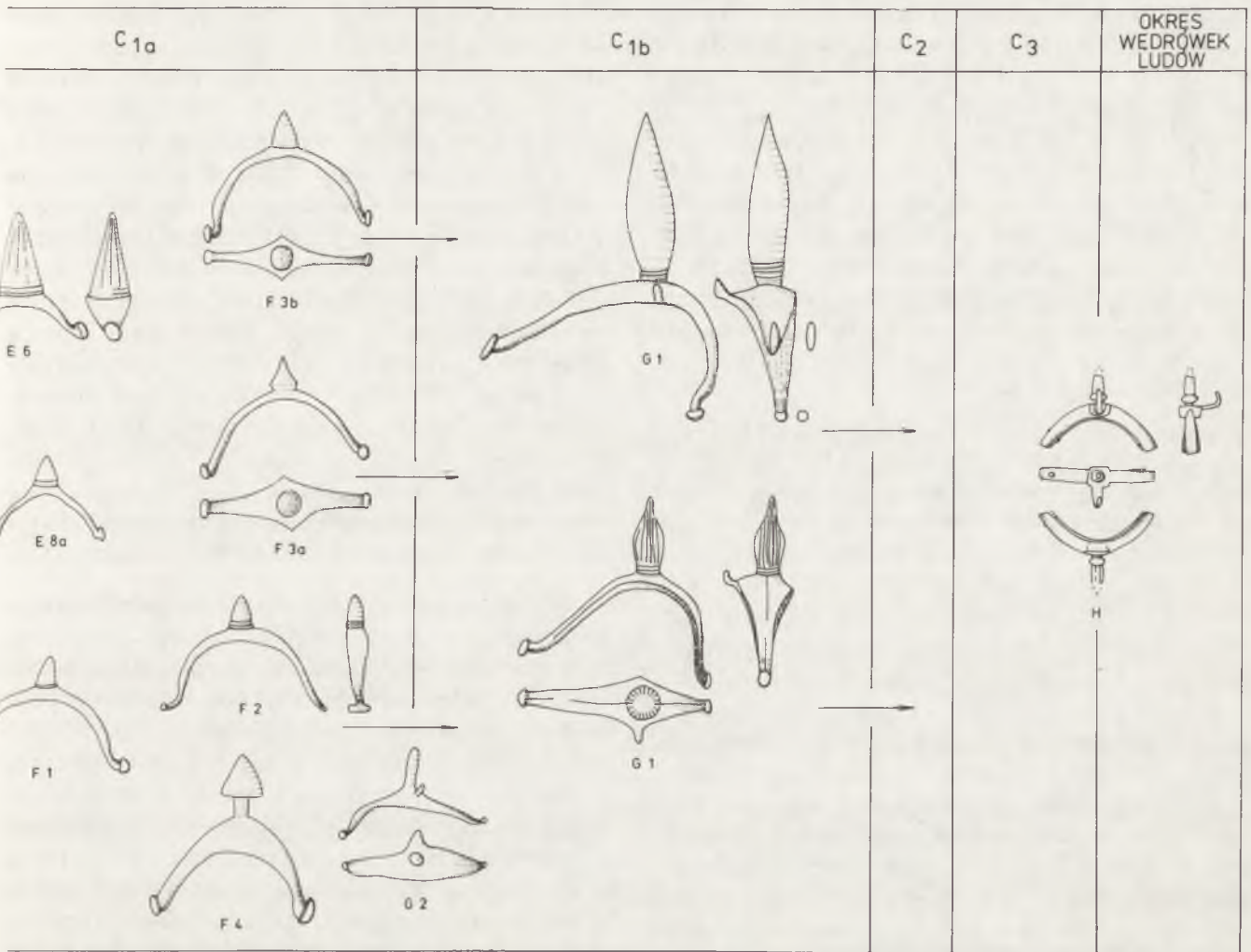
Ryc. 19. Rozwój typologiczny ostróg kabłąkowych kultury przeworskiej. Typologische Entwicklung von Bügelsporen der Przeworsk-Kultur
 A - Stupsk-Kolonia; B1 - Tuczo, B2 - Wesólki, Gr. 16; C1a - Śląsk, miejsc. nieznaną - Unbekannter Ort, C2 - Nowa Wieś Wrocławska; D - Chorula, Gr. 5; E1 - Chorula, Gr. 115, E2 - Chorula, Gr. 161 und Tarnów, Gr. 30/1938, E3 - Wymysłowo, Gr. 176, E4 - Gać, E5a - Chorula, Gr. 2, E5b - Chorula, Gr. 92, E6 - Chorula, Gr. 20, E7 - Witaszewice, Gr. 22, E8a - Opatów, Gr. 80, E8b - Piastowo; F1 - Chorula, Gr. 41, F2 - Grudynia Mała, F3a - Krapkowie, Gr. 22, F3b - Opatów, bei dem Gr. 404, F4 - Młodzikowo; G1 - Ochędzyn Nowy und Tarnów, Gr. 21/1936, G2 - Iwanie Złote; H - Olsztyn

drucikowatym kabłąkiem, długimi, okrągłymi lub graniastymi w przekroju bodźcami i dużymi, kolistymi, wklęsłymi od wewnątrz zaczepami.

Ich kontynuacją są egzemplarze podgrupy B, będące jakby łącznikiem między ostrogami młodszego okresu przedrzymskiego a formami rozwijającymi się później. Kabłąki mają wykonane ze znacznie szerszej sztabki, bodźce w dalszym ciągu długie, na ogół czterograniaste, zaczepy mniejsze, guziczkowate. Pojawia się zdobienie bodźców u podstawy rzędami linii rytych oraz niekiedy kabłąków w części środkowej. Ostrogi te występują w starszym odcinku fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego. W tym też okresie niektóre egzemplarze zyskują nową, nie spotykaną dotychczas cechę - wyższe, półkoliste wygięcie kabłąków (typ B₂) - która występować będzie przez całą fazę B₁, a pełny rozwój osiągnie u ostróg typu C1. Kabłąki okazów tego typu stają się więc jeszcze wyższe (ramiona są tym samym dłuższe), czasem przy-

bierają formę dzwonowatą. Stożkowate, krótsze niż u ostróg podgrupy B bodźce, ciągle jeszcze sprawiają wrażenie dość smukłych, przekrój ich jest najczęściej okrągły lub wielokątny. Zmienia się również wygląd zaczepów, które są teraz małe, guziczkowate i formę taką będą utrzymywać w następnych etapach rozwoju typologicznego. Ich częste zdobienia ornamentem w postaci nacięć w kształcie krzyża lub gwiazdy (wariant C1a) łączyć być może należy z wpływem ostróg celtyckich, zdobionych podobnymi motywami. W młodszym stadium fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego pojawiają się dalsze nowe elementy w budowie ostróg: zgrubienia kabłąka w części środkowej, lekka asymetryczność jego ramion oraz facetowanie bodźców. Cechy te, występujące na razie sporadycznie, wykazują młodszą pozycję chronologiczną w podgrupie C i przechodzą do następnych faz okresu rzymskiego. Obok ostróg z wysokim, dzwonowatym kabłąkiem typu C1 w fazie B₁ występują również eg-

zemplarze o kabłąku niższym, czasem lekko asymetrycznym, najszerszym pod bodźcem i zwężającym się w kierunku zaczepów (typ C₂).

W młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego B₂ brak już ostróg o wysokich, mocno wysklepionych kabłąkach i długich, stożkowatych bodźcach. Zostały one zastąpione formami lżejszymi (podgrupa D), które może być kontynuacją ostróg typu C₂. Kabłąki są więc niskie, słabo wysklepione, o stosunkowo szeroko rozstawionych ramionach, bodźce krótsze, na ogół okrągłe w przekroju, często zdobione przy podstawie liniami rytymi, zaczepy małe, guziczkowate. Podobnie jak w fazie B₁ spotyka się, choć nadal bardzo rzadko, lekką asymetryczność kabłąka oraz jego rozszerzenie w części środkowej.

Obok niezbyt wielu ostróg podgrupy D występują bardzo licznie w młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego B₂ i wczesnej fazie młodszego okresu rzymskiego (B₂/C₁-C_{1a}) ostrogi charakteryzujące się krępym, szerokim w części środkowej i zwężającym się w kierunku zaczepów kabłąkiem (podgrupa E). Ostrogi te nie sprawiają już takiego wrażenia lekkości jak egzemplarze podgrup

poprzednich, ich kabłąki przybierają w zależności od typu różną wysokość, ale na ogół są niskie, płaskowypukłe. Wśród niejednorodnych bodźców spotyka się formy od krótkich, przysadzistych (typy: E₁, E₂, E₄, E₇, E₈) poprzez dłuższe, smuklejsze (typ E₅) aż do form bardzo długich, masywnych (typ E₆). Wszystkie są jednak stożkowate, w przekroju okrągłe, wielokątne lub facetowane, często zdobione przy nasadzie dookołnymi liniami rytymi. Jedyne zaczepy nie zmieniają swojego kształtu, są w dalszym ciągu małe, guziczkowate. W typie E₁ tej podgrupy obserwujemy oddziaływanie ostróg krzeselkowatych na kabłąkowe, u tych ostatnich bowiem pojawia się płytkowate, klepsydrowate rozszerzenie w części środkowej (nie spotykane poza fazą B₂). Śledząc słabo wysklepione kabłąki okazów w typach: E₁, E₂, E₄ i E_{5a}, dochodzimy do ostróg typu E₃, charakteryzujących się najbardziej chyba posuniętym stopniem masywności, podkreślonym przez krótki, szeroki kabłąk i gruby, przysadzisty bodziec. W tym momencie kierunek rozwoju typologicznego preferujący egzemplarze krępe został jakby zahamowany, niemożliwe już bowiem było stworzenie

formy bardziej masywnej. Pojawiają się ostrogi o kabłąkach nieco wyższych, z długimi, stożkowatymi bodźcami (E5a), ostrogi o bardzo długich bodźcach (E6), w końcu ostrogi o średnio wysklepionych kabłąkach (E8a). Te jakby nieco „lżejsze” okazy wykraczają często poza ramy fazy B₂, występując również we wczesnej fazie młodszego okresu rzymskiego B₂/C₁-C_{1a}. Prawdopodobnie w tym też okresie kabłąk zyskuje nowy element w postaci małego guzka (haczyka) umieszczonego w części środkowej pod bodźcem i pełniącego rolę trzeciego zaczepu (E7). Wśród ostróg podgrupy E pojawiają się w fazie B₂ puste w środku bodźce, częściej jednak występują one w późniejszym okresie.

Zapoczątkowany niejako przez ostrogi wariantu E8a trend do form lżejszych, smuklejszych, jest kontynuowany przez okazy podgrupy F, występujące przede wszystkim w starszej fazie młodszego okresu rzymskiego C_{1a}. Są to egzemplarze o wysokich, mocno wygiętych kabłąkach, niedużych, stożkowatych lub dwustożkowatych bodźcach i małych, guziczkowatych zaczepach (typ F1-F3). Mamy tu do czynienia jakby ze zjawiskiem renesansu wczesnorzymskiego – ostrogi typu F1 przypominają formy z fazy B₁ (typ C1), różniąc się od nich jedynie poszerzeniem kabłąka w części środkowej oraz stosunkowo często spotykaną jego lekką asymetrycznością. U ostróg typu F2 zaczepy mają postać poprzecznych występów na końcach ramion. Inny, nie spotykany dotychczas, element w budowie ostróg to szyjka na kabłąkach, na której osadzone były bodźce (typ F4). Obie te nowości są jednak stosunkowo rzadkie i nie powtarzają się już w następnych fazach. Bodźce ostróg podgrupy F są przeważnie okrągłe w przekroju i zdobione przy podstawie (choć nie tak często jak w poprzednich typach) dookołnymi liniami rytymi.

Dalszy etap rozwojowy ostróg kabłąkowych można prześledzić na okazach dość licznie reprezentowanej podgrupy G, rozwijającej się w młodszym okresie rzymskim, szczególnie zaś w jego fazie C_{1b}. Ostrogi te (typ G1) odznaczają się dużymi rozmiarami i wyraźnie asymetrycznymi ramionami, a nieodzownym elementem konstrukcyjnym jest mały haczyk osadzony na brzegu środkowej części kabłąka. Nie zanika rombówate rozszerze-

nie na ogół daszkowatych w przekroju kabłąków, choć nie występuje ono zawsze. Zdecydowanie dłuższe i bardziej wysmukłe bodźce są dwustożkowate, niekiedy gruszkowate, zawsze o przekroju okrągłym, niekiedy przechylone na bok w kierunku dłuższego ramienia. Zaczepy przybierają różne formy w zależności od tego, na którym ramieniu były umieszczane – ramię silniej wygięte zakończone jest małym, płaskim, okrągłym guzkiem, a ramię dłuższe, mniej wygięte zaczepem podłużnym. Wydaje się, że długie i dwustożkowate bodźce oraz dwa różne zaczepy na jednym i tym samym okazie zajmują starszą pozycję chronologiczną w tym typie (koniec fazy C_{1a} – początek C_{1b}?), ale nie jest to regułą. W późniejszym okresie ostrogi takie częściej mają bodźce krótsze, gruszkowate oraz jeden typ zaczepów – płaskie, okrągłe guzki. Obok ostróg typu G1 rozwijają się w młodszym okresie rzymskim nieliczne, podobne do nich, ale o niższej ukształtowanym kabłąku okazy typu G2.

Począwszy od fazy C₂ młodszego okresu rzymskiego obserwujemy gwałtowne zmniejszenie się liczby ostróg. Sam schyłek tego okresu, lub nawet wczesną fazę okresu wędrówek ludów, reprezentują tylko dwie ostrogi podgrupy H, znacznie różniące się od poprzednich typów nie tylko wyglądem, ale i sposobem ich przymocowania (za pomocą nitów). Kabłąki ich mają równe ramiona, są krótkie, słabo wysklepione, poszerzone płytkowato pod profilowanym bodźcem i w tym miejscu zaopatrzone w haczykowate wyrostki będące najprawdopodobniej dziedzictwem okresu wcześniejszego. Zanik używania ostróg kabłąkowych przez ludność kultury przeworskiej u schyłku młodszego okresu rzymskiego wiązał się nie tylko ze zmianą zwyczajów pogrzebowych, ale także z rosnącymi wpływami ludów koczowniczych, które z reguły nimi się nie posługiwały.

Dokonanie przedstawionej klasyfikacji grupy ostróg kabłąkowych kultury przeworskiej, opartej na szerokiej bazie materiałowej, w znacznym stopniu umożliwiły wcześniejsze podziały M. Jahna i K. Godłowskiego. O tym, czy przeprowadzono ją prawidłowo i czy będzie miała zastosowanie w praktyce, zadecydują dalsze odkrycia tego rodzaju wyposażenia jeździeckiego.

KATALOG

Nr	Miejscowość	Miejsce znal.	Liczba ostróg	Surowiec	Wymiary (cm)			Podgrupa, typ, wariant	Ryc.	Literatura
					wys. rozp. kabl.	dt. bodźca				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Adolfin, gm. Dobra, woj. Włocławek	grób 4 i 5	1	żelazo	4,2	5,5	1,2	F1b	13:5	Zielonka 1961b, 199, ryc. 7b
2.	Ardanowo, obl. Irszawa	cment.	1	"	brak skali			E6	-	Kropotkin 1977, 176, ryc. 3: 7
3.	Begomice, gm. loco, woj. Legnica	grób 1	1	"	2,4	-	3,2	E5b	-	Petersen 1934, 147, ryc. 5: 5
4.	Biała, gm. Zgierz, woj. Łódź	grób 2	2	"	4,0	-	3,7	F4	13:17	Makiewicz 1970, 230, tabl. II 23
5.	"	grób 13	2	"	b. zniszcz.			E5	-	op. cit., 233, tabl. V 21, 22
6.	"	grób 15	2	"	-	6,5	2,2	E2	-	op. cit., 235, tabl. VII 11, 12
7.	"	grób 26A	2	"	-	-	2,0	E5a	-	op. cit., 239, tabl. XI 4, 6
							2,4			
8.	Białobrzecze, gm. Łagiewniki, woj. Wrocław	?	1	brąz	1,8	4,5	1,1	D?	-	Jahn 1921, 54, ryc. 61
9.	Bodzanowo, gm. Dobre, woj. Włocławek	grób 19	1	"	1,8	5,5	3,0	E5b	-	Zielonka 1958, 369, ryc. 72e
10.	"	grób 30	2	żelazo	1,5	5,0	1,8	E2	-	Zielonka 1961a, 194, ryc. 9b, c
11.	"	cment.	1	"	4,4	6,5	1,2	F1b	13:6	Zielonka 1958, 372, ryc. 89e
12.	Bogaczów, gm. Nowogród Bobrzański, woj. Zielona Góra	?	1	"	3,2	8,5	4,0	G1	15:7	Tackenberg 1925, tabl. 26: 14, 14a
13.	Bolesław, gm. loco, woj. Tarnów	grób	2	"	6,6	8,0	2,5	C1?	-	Jamka 1967, 194, ryc. 1: 4
14.	Borek Fałęcki, woj. Kraków	grób	1	"	brak danych			C1a	-	Godłowski 1961, 188
15.	Bowsiw II, obl. Stanisławów	osada	1	"	"	"	"	G1	-	Kropotkin 1977, 181
16.	Brodno, gm. Środa Śląska, woj. Wrocław	grób	2	"	brak skali			F3b	-	Bemerkung, 273, ryc. 18
17.	Brzeźce, gm. Białobrzegi, woj. Radom	cment.	1	"	-	-	5,0	G1	15:2	Balke 1968, 108, ryc. 3: 9
18.	Budy Łańcuckie, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów	grób	2	"	-	6,0	2,5	G1?	-	Osiński 1923, tabl. I, II 5, 6
19.	Chłopice, gm. loco, woj. Przemyśl	grób	2	"	brak skali			E5a, b	-	Leonhard 1932, 41, tabl. IV 3
20.	Chmielów Piaskowy, gm. Bodzechów, woj. Kielce	grób 7	1	"	-	-	2,8	G2	-	Biborski et alii 1981, 103, ryc. 1c
21.	"	grób 20	2	"	brak skali			E5a	-	Wielowiejski 1960, 258, ryc. 83e
22.	"	grób 27	2	"	"	"	"	G1	-	l.c., ryc. 84
23.	"	grób 36	1	"	"	"	"	E1	-	l.c., ryc. 83b
24.	Chocimierz, obl. Tarnopol	grób	2	"	"	"	"	B2	-	Śmiszko 1932, 101, tabl. V 3, 4
25.	Chorula, gm. Gogolin, woj. Opole	grób 2	1	"	1,4	6,5	2,0	E5a	11:15	Szydłowski 1964a, 17, ryc. 2: 1
26.	"	grób 5	2	"	2,0	6,6	1,4	D	9:1	op. cit., 20, ryc. 5: 3, 4
							6,7			
							1,2			
27.	"	grób 15	1	"	1,6	6,8	3,0	E5a	-	op. cit., 28, ryc. 14: 1
28.	"	grób 20	2	"	1,8	6,2	4,3	E6	11:21	op. cit., 33, ryc. 19: 1, 2
29.	"	grób 38	1	"	1,8	6,5	2,0	F1?	-	op. cit., 46, ryc. 36: 2
30.	"	grób 41	2	"	3,4	7,7	1,6	F1a	13:1	op. cit., 49, ryc. 39: 6, 7
							8,0			
							1,6			
31.	"	grób 92	2	"	1,5	5,6	2,0	E5b	11:19	op. cit., 82, ryc. 78: 10, 11
							1,8			
							6,1			
							2,2			
32.	"	grób 100	1	"	1,5	4,4	2,1	E5b	-	op. cit., 90, ryc. 86: 3
33.	"	grób 103	1	"	2,0	5,5	1,5	E8a	11:25	op. cit., 91, ryc. 89h
34.	"	grób 114	1	"	2,2	6,5	4,0	E6	11:22	op. cit., 98, ryc. 97: 4
35.	"	grób 115	2	"	1,1	5,3	1,0	E1	11:1	op., cit., 99, ryc. 98: 12, 13
36.	"	grób 116	2	"	1,8	6,2	1,0	D	9:2	op. cit., 101, ryc. 99: 7, 8
							6,0			
							1,0			
37.	"	grób 120	1	"	0,9	4,0	3,0	E2	-	op. cit., 105, ryc. 103: 12
38.	"	grób 123	1	"	-	-	2,2	E5	-	op. cit., 107, ryc. 106: 1
39.	"	grób 124	2	"	2,0	7,0	3,0	E5b	11:18	op. cit., 108, ryc. 107: 2, 3
40.	"	grób 161	1	"	1,4	5,5	1,8	E2	11:6	op. cit., 124, ryc. 131: 7
41.	"	cment.	1	"	brak skali			E2	-	op. cit., 137, ryc. 147: 2
42.	"	cment.	3	?	brak danych			nieokreśl.	-	op. cit., 176
43.	Ciążeń, gm. Łądek, woj. Konin	cment.	1	żelazo	2,7	5,1	1,5	E8a	-	Zakrzewski 1925, 99, ryc. 55
44.	Czacz, gm. Śmigiel, woj. Leszno	grób	1	"	2,4	6,9	2,8	E4	11:12	B. Kozrzewski 1956, 75, ryc. 9:15
45.	Czerepin, obl. Lwów	osada	1	żelazo	brak danych			G1	-	Baran 1957, 98
46.	Czerwonograd, obl. Lwów	grób?	1	?	"	"	"	nieokreśl.	-	Kropotkin 1977, 193
47.	Dębica, gm. Prusice, woj. Wrocław	grób	2	żelazo	1,4	5,0	1,8	E2	-	Kaletyn 1963, tabl. IX
48.	Dobrostany, obl. Lwów	grób	1	"	b. zniszcz.			G1	-	Śmiszko 1932, 79, tabl. II 16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
49.	Domaradzice, gm. Jutrosin, woj. Leszno	grób 1	1	"	4,4	9,0	2,1	C1a	-	B. Kostrzewski 1954, 158, ryc. 4: 4
50.	"	grób 6	1	"	-	-	2,2	C1b	-	op. cit., 162, ryc. 8: 8
51.	"	grób 7	1	"	b. zniszcz.			C2	-	op. cit., 163, ryc. 9: 4
52.	"	grób 14	2	"	5,4	-	2,0	C1a	-	op. cit., 169, ryc. 16: 1, 3
53.	"	grób 71	1	"	-	-	2,8	C1b	-	op. cit., 190, ryc. 65: 4
54.	Domaradzyn, gm. Główno, woj. Łódź	grób 8	1	"	b. zniszcz.			G1?	-	Piętka-Dąbrowska 1959, tabl. LV 3
55.	Drochlin, gm. Lelów, woj. Częstochowa	grób 177	2	"	3,9	6,8	2,0	F3a	13:10	Kaczanowski 1972, 22, ryc. 1b, h
56.	"	cment.	1	"	b. zniszcz.			F3b	-	Kaczanowski 1971, 29, ryc. 2c
57.	Drohiczyn n. Bugiem, woj. Białystok	grób 2	1	"	2,1	-	1,2	D	-	Szmit 1921, 66, ryc. 42
58.	"	grób?	1	"	-	-	1,0	C1b	-	Szmit 1923, 166, ryc. 116
59.	Gać, gm. loco, woj. Przemyśl	grób	2	"	brak skali			E2	-	Hadaczek 1909, tabl. IV
60.	"	grób	2	"	"	"	"	F2	-	l.c.
61.	"	grób	2	brąz	1,5	4,5	1,5	E4	11:13	Hadaczek 1909, tabl. XIV
62.	Głogów, gm. loco, woj. Legnica	grób	2	żelazo	1,2	5,5	1,4	E2	-	Tackenberg 1925, 52, tabl. 11: 11
63.	Gojewa Góra, obl. Lwów	grób 8	2	"	3,8	8,8	2,0	C1a	-	Svešnikov 1957, 64, ryc. 21: 13
					2,7	9,0	1,5	C2	7:7	Kropotkin 1977, 187, ryc. 14: 4
64.	Gościeradów, gm. loco, woj. Tarnobrzeg	cment.	1	"	1,6	7,1	1,6	E2	11:9	Niewgłowski 1981, 83, ryc. 15a
65.	Górny Śląsk, miejscowość nieznaną	?	1	"	1,5	5,0	3,7	E6	-	Godłowski 1973, tabl. XX 17
66.	Górzycze, gm. Kąty Wrocławskie, woj. Wrocław	?	1	?	brak danych			nieokreśl.	-	Jahn 1918, 135
67.	Grodzisk Mazowiecki, gm. loco, woj. Warszawa	grób 6	1	żelazo	2,8	8,0	2,0	D	-	Barankiewicz 1959, tabl. IV 7
68.	Gronówko, gm. Lipno, woj. Leszno	grób?	1	"	3,5	-	2,9	F3a	-	Erzepki 1890, tabl. XIX 7
69.	Groszowice, gm. Opole, woj. Opole	grób	2	"	1,2	7,0	2,2	E2	11:8	Jahn 1918, tabl. III 10, 11
70.	"	grób	2	"	4,2	6,8	2,2	F1a	13:4	op. cit., tabl. III 7, 9
					6,7	1,6				
71.	Grudynia Mała, gm. Pawłowiczki, woj. Opole	grób	1	"	3,1	7,0	1,6	F2	13:7	Jahn 1921, 68, ryc. 70
72.	Grudziце, gm. Opole, woj. Opole	cment.	1	brąz	b. zniszcz.			E6	-	Godłowski 1964a, 158, ryc. 9d
73.	Hromówka, obl. Chmielnicki	grób	1	żelazo	4,0	10,0	3,2	F3b	-	Dąbrowska, Godłowski 1970, tabl. II 5
74.	Hryniów, obl. Lwów	grób	1	"	1,8	6,0	2,5	A	-	Śmiszko 1932, 87, tabl. IV 21
75.	Iwanie Złote, obl. Czerniowce	grób	2	"	-	11,5	4,1	G2	15:8	op. cit., 87, tabl. IV 22, 23
76.	Jadowniki Mokre, gm. Wietrzychowice, woj. Tarnów	grób?	2	"	4,6	10,5	2,8	C1b	-	Jamka 1957, tabl. CVIII 1
77.	"	grób?	2	"	3,6	8,0	2,0	C2	-	op. cit., tabl. CVII 1
					6,0	2,0				
78.	Kamieńczyk, gm. Wyszków, woj. Ostrołęka	grób 143	1	"	1,1	5,0	1,0	D	9:4	Dąbrowska, Pozarzycka-Urbańska 1978, 1966, ryc. 11 j
79.	Kamionka Wielka, obl. Czerniowce	grób	2	"	brak skali			G1	-	Śmiszko 1932, 87, tabl. IV 24, 25
80.	Karczewiec, gm. Wierzbno, woj. Siedlce	grób 152a	1	"	0,8	4,2	1,4	A	-	Dąbrowska 1973b, 478, tabl. XL 9
81.	"	grób 178	1	"	2,5	5,5	1,4	A	-	op. cit., 497, tabl. XLVIII 11
82.	Komorów, gm. Cielądz, woj. Skierniewice	cment.	1	"	1,5	5,0	1,5	E2	-	Wawrzyniecki 1908, tabl. XXIII 4
83.	"	cment.	1	"	1,8	6,0	-	D	-	op. cit., tabl. XXIV 9
84.	"	cment.	1	"	b. zniszcz.			G1	-	op. cit., tabl. XXV 8
85.	Komorówko, gm. Trzebnica, woj. Wrocław	grób 10	1	"	2,1	6,0	-	D	-	Pescheck 1939, 70, tabl. 70: 9
86.	Konin, woj. Konin	grób 22	1	"	1,8	5,6	1,8	E2	11:7	B. Kostrzewski 1946, 207, ryc. 20
87.	"	grób 50	2	"	1,6	6,0	1,8	E2	11:5	op. cit., 225, ryc. 50: 7, 8
88.	" , stan. B	cment.	3	"	-	6,0	3,0	E5a	-	Łuka 1953, 167, ryc. 9: 1, 2
					6,5	2,8				
89.	Kopki, gm. Rudnik, woj. Tarnobrzeg	grób 9	2	"	-	5,5	2,2	E1	-	Jamka 1933, 32, ryc. 10: 2
90.	"	cment.	1	"	brak skali			E2	-	op. cit., 43, ryc. 22: 5
91.	Kotla, gm. loco, woj. Legnica	grób 4	2	"	1,3	6,7	1,6	E2	-	Kaczmarek 1962, 219, ryc. 30
					5,6	2,0				
92.	Krajanka, gm. Wieruszów, woj. Kalisz	grób 2	2	"	4,0	9,0	4,4	G1	-	Abramek, Kaszewski 1973, 103, tabl. II 2, 3
					-	6,0				
93.	Krajanka, gm. Wieruszów, woj. Kalisz	cment.	1	żelazo	brak skali			G1	-	Abramek, Koszewski 1973, 108, tabl. VII 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
94.	Krajanka, gm. Wieruszów, woj. Kalisz	cment.	1	żelazo	-	12,4	-	G1	-	op. cit., 108, tabl. VII 1
95.	Krakówka, gm. Sandomierz, woj. Tarnobrzeg	grób	2	"	-	13,4	2,4	C1b	-	Wilkoński 1938, tabl. XLIII 4, 5
96.	Krapkowice, gm. loco, woj. Opole	grób 22	1	"	3,0	8,5	1,8	F3a	13:9	Mączyńska 1971, 267, ryc. 25a
97.	"	grób 27	1	"	3,0	8,0	1,5	F4	-	op. cit., 275, ryc. 32f
98.	Kryspinów, gm. Liszki, woj. Kraków	grób 10	2	"	1,0	4,6	1,0	E2	-	Godłowski 1972, 133, ryc. 3d, e
99.	Krystynopol, obl. Lwów	grób	2	"	1,7	7,5	3,0	E5b	-	Śmiszko 1932, 83, tabl. III 14, 15
100.	Księżę Młyny, gm. Pęczniew, woj. Sieradz	cment.	1	"	4,9	7,5	4,0	B2	5:3	Dąbrowska 1976, 294, tabl. I 19
101.	"	grób?	2	"	brak skali			F1a	-	op. cit., 297, tabl. IV 5, 14
102.	Kurdwanów, gm. Kraków-Podgórze, woj. Kraków	osada	1	"	brak danych			E2	-	Godłowski 1961, 189
103.	Kutno-Józefów, gm. loco, woj. Płock	grób 2	2	"	2,3	7,0	2,0	E4	-	Kaszewska 1975a, 248, tabl. XI 11, 12
104.	Lachmirowice, gm. Kruszwica, woj. Bydgoszcz	grób 1	2	"	6,4	9,0	5,0	G1	-	Zielonka 1951, 122, ryc. 3: 7, 10
105.	"	grób 2	2	"	5,0	11,0	8,8	G1	15:3	Zielonka 1951, 126, ryc. 7: 19
106.	"	grób 11	1	"	1,5	6,2	3,1	F5a	11:17	Zielonka 1953, 360, ryc. 8: 7
107.	"	grób 13	1	"	1,5	6,3	3,0	E5a	-	op. cit., 361, ryc. 10:9
108.	"	grób 17	2	"	3,0	7,5	1,1	F1a	13:2	op. cit., 363, ryc. 13: 6, 7
109.	"	grób 20	1	"	4,5	8,0	1,2	F1a	-	op. cit., 366, ryc. 16: 11
110.	"	grób 22	1	"	1,1	5,8	3,0	E5a	11:14	op. cit., 368, ryc. 18: 8
111.	"	grób 24	1	"	5,6	-	1,4	F1a	-	op. cit., 373, ryc. 21: 8
112.	"	grób 30	2	"	-	-	11,0	G1	-	op. cit., 379, ryc. 27: 3a, 3b
							-			12,0
113.	"	cment.	1	"	1,6	5,2	2,0	A	3:2	J. Kostrzewski 1913, 163, ryc. 570
114.	"	cment.	1	"	5,2	-	1,3	F1b	-	Zielonka 1953, 363, ryc. 13: 8
115.	Legnica, woj. Legnica	grób	2	"	2,0	5,1	4,5	E6	-	Tackenberg 1925, tabl. 29: 1, 5
116.	Lisów, gm. Jedlińsk, woj. Radom	grób	1	"	3,0	7,2	2,4	E8a	-	Kietlińska 1974, 56, ryc. 1
117.	Łęgonice Małe, gm. Nowe Miasto, woj. Radom	grób 41	2	"	1,2	5,2	1,1	E2	-	Liana 1976, 116, tabl. XV 7, 8
118.	Łuczka, obl. Tarnopol	grób	2	"	2,7	9,0	4,5	B1	-	Śmiszko 1932, 101, tabl. V 21, 22
119.	Ługi, gm. Wąsosz, woj. Leszno	grób	1	"	-	-	2,6	nieokreśl.	-	Petersen 1934, 157, ryc. 12: 15
120.	Maćkówka, gm. Zarzecze, woj. Przemysł	osada	1	"	-	-	2,6	G2	-	Kapera 1964a, 31, ryc. 1d
121.	Malkowice, gm. Koszyce, woj. Kielce	grób	2	?	brak danych			nieokreśl.	-	Jamka 1947, 189
122.	Mikształ, gm. Nowe Ostrowy, woj. Płock	grób	2	żelazo	3,0	7,0	2,0	E8a	-	Na dziesięciolecie, 45, tabl. I 5
123.	Młodzikowo, gm. Krzykosy, woj. Poznań	grób 15	2	"	-	5,0	3,0	E5a	-	Dymaczewski 1958, 192, ryc. 28: 1, 2
124.	"	grób 73	2	"	1,2	6,0	3,7	E5a	-	op. cit., 244, ryc. 128: 11, 12
							5,8			2,6
125.	"	grób 94	1	"	-	5,0	3,8	E6	-	op. cit., 260, ryc. 167: 8
126.	"	grób 100	2	"	1,6	6,2	1,5	E2	-	op. cit., 265, ryc. 179: 2, 3
							5,8			1,0
127.	"	grób 106	1	"	1,2	5,8	1,8	E2	-	op. cit., 270, ryc. 187: 16
128.	"	grób 152	1	"	1,0	5,4	1,8	E2	-	op. cit., 307, ryc. 261: 4
129.	"	grób 169	1	"	-	5,0	-	E2	-	op. cit., 320, ryc. 294: 6
130.	"	grób 188	1	"	1,4	5,4	0,8	D	9:3	op. cit., 338, ryc. 329: 10
131.	"	grób 222	2	"	-	5,5	1,0	E2	-	op. cit., 368, ryc. 393: 12
132.	"	grób 257	2	"	4,6	7,5	2,0	C1b	7:5	op. cit., 392, ryc. 456: 10, 11
							8,0			1,4
133.	"	cment.	1	"	1,4	5,4	1,4	E2	-	op. cit., 403, ryc. 474: 14
134.	"	cment.	1	"	3,3	7,0	2,0	F3b	-	l. c., ryc. 474: 7
135.	"	cment.	1	"	3,6	7,0	2,0	F3b	13:14	l. c., ryc. 474: 8
136.	"	cment.	1	"	3,2	7,7	2,0	F4	13:16	l. c., ryc. 474: 9
137.	"	cment.	1	"	3,2	7,7	2,0	F4	13:15	l. c., ryc. 474: 10
138.	Mogiła (Kraków-Nowa Huta)	osada	2	"	brak skali			C1b	-	Wozniak 1957, 81, ryc. 2d
139.	"	?	1	?	brak danych			nieokreśl.	-	Godłowski 1961, 189
140.	Nosocice, gm. Głogów, woj. Legnica	grób 29	2	żelazo	2,0	7,2	-	D	-	Tackenberg 1925, tabl. XVII 1, 6
141.	"	grób 65	1	"	b. zniszcz.			A	-	op. cit., tabl. IV 10
142.	Nowa Cerekwia, gm. Kietrz, woj. Opole	?	2	?	brak danych			nieokreśl.	-	Godłowski 1977, 87
143.	Nowa Wieś Wrocławska, gm. Kąty Wrocławskie, woj. Wrocław	grób 15	1	żelazo	1,8	6,0	1,2	C2	7:6	Pescheck 1939, 72, ryc. 73
144.	Ochędzyn Nowy, gm. Wieruszów, woj. Kalisz	grób	2	żelazo	3,9	11,5	8,2	G1	15:1	Ząbkiewicz-Koszańska 1973, 127, tabl. I 3, 4
					4,5	10,0	8,2			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
145.	Ojców, gm. Skała, woj. Kraków	osada	1	żelazo	4,0	7,5	1,8	F3b	-	Mączyńska 1970, 210, tabl. 1 6
146.	Olsztyn, gm. loco, woj. Częstochowa	grób	1	"	1,6	5,0	-	H	17:2	Szydłowski 1959, 15, ryc. 6a, 16, ryc. 6b
147.	Oława, gm. loco, woj. Wrocław	?	1	"	4,8	6,6	4,5	G1	15:6	Petersen 1935, 113, ryc. 6
148.	Opatkowice, gm. Proszowice, woj. Kraków	osada	1	"	-	-	6,8	E6	-	Mycielska 1967, tabl. V 8
149.	Opatów, gm. loco, woj. Częstochowa	grób 26	1	"	4,8	7,6	2,2	F1?	-	Godłowski 1959, 189, ryc. 16: 4
150.	"	grób 36	1	"	2,2	6,4	1,6	E8a	-	op. cit., 196, ryc. 24: 10
151.	"	grób 80	1	"	2,2	4,8	1,5	E8a	11:24	op. cit., 219, ryc. 50: 18
152.	"	grób 322	1	"	2,3	8,0	2,0	H	17:1	Godłowski 1962, 300, tabl. III 1
153.	"	grób 722	2	"	3,1	8,7	4,2	G1	-	Godłowski 1969, 142, ryc. 5m, 1
154.	"	grób 724	1	"	4,2	8,0	2,8	F3a	13:2	op. cit., 145, ryc. 7: 6
155.	"	grób 736	2	"	-	-	3,4	F3a	-	op. cit., 144, ryc. 6i, j
156.	"	grób 745	3	"	1,4	5,0	2,2	E5a	11:16	op. cit., 147, ryc. 8i, j, k
					1,2	5,4	-			
157.	"	grób 879	2	"	2,2	6,4	1,3	nieokreśl.	-	Gedl, Ginter, Godłowski 1971, ryc. 92e, f
158.	"	grób 1229	1	"	2,7	8,0	2,2	F3a	13:11	Godłowski 1978, 25, ryc. 1
159.	"	cment.	1	"	3,8	-	2,1	F3a	-	Godłowski 1964b, 144, ryc. 2: 4
160.	"	cment.	1	"	3,5	7,5	1,8	F3b	13:13	l. c., ryc. 2: 5
161.	Opoka, gm. Końskowola, woj. Lublin	?	2	?	brak danych			nieokreśl.	-	Ślusarski 1961
162.	Opole-Półwieś, woj. Opole	?	1	?	"	"	"	"	-	Godłowski 1977, 87
163.	Petryłów, obl. Tarnopol	grób	2	żelazo	brak skali			G1?	-	Śmiszko 1932, tabl. II 13a, b
164.	Piastowo, woj. Ciechanów?	cment.	1	"	-	5,2	1,2	E8b	11:26	Jahn 1921, 45, ryc. 53
165.	Piwonice, gm. Kalisz, woj. Kalisz	osada	1	"	2,0	6,0	0,8	D	-	Dąbrowski 1964, 101, ryc. 6a
166.	Podlódów, gm. Łaszczów, woj. Zamość	grób	2	"	2,8	7,0	3,2	E6	11:20	Gurba, Ślusarski 1966, 206, ryc. 6
167.	Popowo, gm. Kruszwica, woj. Bydgoszcz	grób?	2	"	5,2	7,6	1,5	C1a	7:2	Zielonka 1970, 215, ryc. 5: 12, 13
					3,8	9,0	1,8			
168.	Przeclaw, gm. loco, woj. Rzeszów	2 groby	4	"	brak skali			E2	-	Hadaczek 1909, 9, ryc. 3
169.	Przemęt, gm. loco, woj. Leszno	?	1	"	-	7,0	2,6	E4?	-	J. Kostrzewski 1913, 183, ryc. 657
170.	Przewodów, gm. Dołhobyczów, woj. Zamość	grób	1	"	-	6,0	3,5	E5a	-	Śmiszko 1932, 83, tabl. III 16
171.	Przeworsk, gm. loco, woj. Przemyśl	osada	1	"	2,6	9,0	-	D	-	Kapera 1964b, 48, ryc. 2a
172.	Przywóz, gm. Wierzchnas, woj. Sieradz	osada	1	"	1,5	5,5	1,4	E2?	-	Makiewicz 1969, 105, ryc. 3b
173.	Puławy-Włostowice, gm. loco, woj. Lublin	grób	1	?	brak danych			E1	-	Jamka 1933, 45
174.	Raków, gm. Baborów, woj. Opole	grób?	1	żelazo	3,0	11,0	5,0	G1	15:5	Jahn 1918, 107, ryc. 18
175.	"	grób	1	"	2,8	10,0	3,0	G2	-	Jahn 1922, 133, ryc. 6
176.	Remiezowcy, obl. Lwów	osada	1	"	1,6	5,8	4,0	E6	-	Kropotkin 1977, 183, ryc. 11: 11
177.	Rudka, obl. Lwów	grób	2	"	brak danych			G1	-	Marciniak 1939, 216
178.	Sanok, gm. loco, woj. Krosno	?	1	"	-	6,0	-	E5?	-	Kunysz 1963, 45, ryc. 3
179.	Serby, gm. Głogów, woj. Legnica	grób	1	"	1,0	4,0	1,6	E5?	-	Tackenberg 1925, 27, tabl. 10: 8
180.	Siedlemin, gm. Jarocin, woj. Kalisz	grób 6	1	"	-	9,0	5,5	E7	-	Karpińska 1926, 64, ryc. 45
181.	Siemianice, gm. Łęka Opatowska, woj. Kalisz	grób 4	2	"	6,0	10,0	2,8	C1a	-	Szembekówna 1903, 71, ryc. 19
					4,5	10,0	2,4			
182.	"	grób 1	2	"	brak danych			C1	-	Przewodnik, 40
183.	Sierzchów, gm. Nieborów, woj. Skierniewice	?	1	"	"	"	"	E1	-	Jamka 1933, 45
184.	Spicymierz, gm. Uniejów, woj. Konin	grób 27	1	"	4,4	8,5	1,8	F1a	13:3	Kietlińska, Dąbrowska 1963, 216, tabl. IV 5
185.	"	grób 58	2	"	4,0	6,8	1,2	F2	-	op. cit., 220, tabl. VIII 21, 22
186.	"	grób 158	1	"	3,6	7,0	1,4	F3a	-	op. cit., 235, tabl. XXIII 7
187.	"	grób 272	2	"	2,6	8,5	2,4	G1	-	op. cit., 248, tabl. XXXVI 7, 8
188.	"	cment.	1	"	5,0	6,5	1,6	F2	13:8	op. cit., 250, tabl. XXXVIII 23
189.	Stara Wieś, gm. Liw, woj. Siedlce	grób	1	"	2,1	6,3	-	nieokreśl.	-	Radig 1942, 191, ryc. 18g
190.	Strupina, gm. Prusice, woj. Wrocław	grób 20	1	"	1,2	5,2	1,8	E3	-	Pfützenreiter 1929, 251, tabl. 1: 6, 6a
191.	Stupsk-Kolonia, gm. Stupsk, woj. Ciechanów	cment.	1	"	2,4	6,0	3,0	A	3:1	Niewęglowski, Okulicz, 1964, 279, ryc. 5c
192.	Szymocin, gm. Grębocice, woj. Legnica	grób	1	?	brak danych			nieokreśl.	-	Tackenberg 1926, 11
193.	Ścinawa, gm. loco, woj. Legnica	grób	1	żelazo	-	8,0	6,0	G1	-	Bemerkung der Sammlung, tabl. XXVII 1
194.	Śląsk, miejscowość nieznaną	?	1	"	5,4	7,5	2,5	C1a	7:1	Jahn 1921, 41, ryc. 46
195.	Tarnów, gm. Kamiennik, woj. Opole	grób 2/1925	1	"	1,0	4,6	2,0	E1	11:2	Godłowski, Szadkowska 1972, 174, tabl. III 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
196.	Tarnów, gm. Kamiennik, woj. Opole	grób 4/1938	1	?	brak danych			nieokreśl.	-	Godłowski 1977, 130
197.	"	grób 21/1936	2	żelazo	4,2	8,3	3,9	G1	15:4	Godłowski 1970, tabl. II 48
198.	"	grób 30/1938	2	"	1,2	5,0	1,8	E2	11:4	Godłowski, Szadkowska 1972, 200, tabl. XXIX 6, 7
199.	"	grób 127	2	"	1,5	-	1,5	E2	-	op. cit., 216, tabl. XLV 5
200.	"	cment.	1	"	-	-	5,5	G1	-	Piaskowski 1963, 135, ryc. I 7
201.	"	cment.	1	"	-	-	2,3	F3?	-	l. c.
202.	Trembowa, obl. Tarnopol	grób	1	"	-	-	3,6	E5a	-	Kropotkin 1977, 183, ryc. 7
203.	"	grób	2	"	brak danych			G1	-	l. c., ryc. 11: 8, 9
204.	Trzebnik, gm. Łagiewniki, woj. Wrocław	?	1	brąz	-	5,4	2,2	E1	-	Jahn 1921, 65, ryc. 68
205.	Tuczno, gm. Złotniki Kujawskie, woj. Bydgoszcz	cment.	2	żelazo	2,1	6,4	3,7	B1	5:1	Makiewicz 1977, 144, tabl. V 1
206.	Tura, woj. Płock	grób	2	"	1,6	-	2,0	E2?	-	Antoniewicz 1922, 137, ryc. 10
207.	Walichnowy, gm. Sokolniki, woj. Kalisz	grób 3	2	"	1,6	5,6	3,0	E5a	-	Ząbkiewicz-Koszańska 1967, 550, ryc. 4a
208.	Welikaja Ternawa, obl. Chmielnicki	grób	1	"	2,8	6,9	4,4	G1	-	Kropotkin 1977, 183, ryc. 11: 6
209.	Wesółki, gm. Szczytniki, woj. Kalisz, stan. I	grób 3	2	"	2,4	6,0	2,0	A	3:3	Dąbrowscy 1967, 14, ryc. 7, 13, ryc. 6
210.	"	grób 16	2	"	1,8	6,0	2,4	B2	5:2	op. cit., 24, ryc. 19: 17
211.	"	grób 20A	1	"	-	2,8	2,0	B1	-	op. cit., 30, ryc. 25: 18
212.	"	grób 22	2	"	3,4	6,0	1,4	C1a	7:4	Kozłowska 1972, 369, ryc. 18a, b
213.	"	cment.	1	"	2,8	7,0	2,4	B2	-	Dąbrowscy 1967, 74, ryc. 78: 18
214.	Wierchnaja Lipica, obl. Stanisławów	osada	1	"	3,5	-	6,5	G1	-	Kropotkin 1977, 183, ryc. 11: 10
215.	Wilczyca, gm. Dalików, woj. Sieradz	grób	1	?	brak danych			E1	-	Godłowski 1977, 88
216.	Wilków, gm. Biała, woj. Opole	?	1	żelazo	brak skali			G1	-	Jahn 1921, 57, ryc. 64
217.	Witaszewice, gm. Góra św. Małgorzaty, woj. Płock	grób 22	1	brąz	2,0	6,0	3,7	E7	11:23	<i>Inventaria</i> , 167: 8
218.	Wola Błędowa, gm. Stryków, woj. Łódź	grób	1	żelazo	-	-	2,8	G1?	-	Blombergowa 1972, 191, tabl. XI 6
219.	Wymysłowo, gm. Krobia, woj. Leszno	grób 54?	1	"	1,3	5,7	2,2	E5a	-	Jasnosz 1952, 33, ryc. 39: 24
220.	"	grób 68	1	"	1,8	5,4	2,1	E2	-	op. cit., 43, ryc. 52: 10
221.	"	grób 84	2	"	5,7	6,0	2,0	C1a	7:3	op. cit., 55, ryc. 61: 2, 3
222.	"	grób 174	2	"	2,3	7,3	1,8	E8b	-	op. cit., 116, ryc. 153: 8, 9
223.	"	grób 176	1	brąz	0,8	5,3	2,7	E3	11:10	op. cit., 119, ryc. 157: 20
224.	"	grób 177	1	"	1,2	4,5	1,9	E3	-	op. cit., 122, ryc. 160: 15
225.	"	grób 188	1	żelazo	0,8	5,6	2,5	E3	11:11	op. cit., 132, ryc. 175: 3
226.	Zadowice, gm. Godziesze Wielkie, woj. Kalisz	grób 38	1	"	3,0	5,4	1,3	F2	-	Abramowicz 1956, tabl. XXIX 3
227.	"	grób 145	1	brąz	-	4,3	1,5	E3	-	Abramowicz, Lepówna 1957, tabl. XXIV 3
228.	"	grób 241	1	żelazo	1,4	6,2	1,6	E4	-	Kaszewska 1961, tabl. XXXI 1
229.	"	cment.	2	"	2,0	-	3,1	E6	-	Kaszewska 1975b, 160, ryc. 17i
230.	Zaguminki, obl. Lwów	grób 8	2	"	brak skali			C1a	-	Svešnikov 1957, 64, ryc. 21: 4, 5
231.	"	grób	1	"	"	"	"	C2	-	l. cit., ryc. 21: 14
232.	Zakrzów, gm. Gogolin, woj. Opole	cment.	1	"	1,4	5,0	2,0	E1	11:3	Szydłowski 1964b, 209, ryc. 67e
233.	Zaspy, gm. Warta, woj. Sieradz	grób 1	2	"	-	6,5	2,5	F3a	-	B. Kostrzewski 1939, 295, ryc. 3: 2, 3
234.	Złota, gm. Samborzec, woj. Tarnobrzeg	osada	1	"	brak skali			G2	-	Marciniak 1939, tabl. 37: 19
235.	Zubrza, gm. Wąsosz, woj. Leszno	?	1	"	-	-	2,1	E2	-	Pescheck 1939, tabl. 27: 11
236.	Żerków, gm. loco, woj. Kalisz	grób	3	"	4,5	8,8	2,0	C1b	-	Kočka 1939, 172, tabl. XXII 6, 7
					4,0	8,1	2,4			

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- FAP – Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
 MA – Materiały Archeologiczne, Kraków
 MS – Materiały Starożytne, Warszawa
 MSiW – Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, Warszawa
 PA – Przegląd Archeologiczny, Poznań, Wrocław
 PMMAE – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego. Seria Archeologiczna, Łódź
 SA – Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław-Warszawa-Kraków
 SROA – Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Rzeszów
 WA – Wiadomości Archeologiczne, Warszawa
 ZNUJ – Zeszyty Naukowe UJ, Prace Archeologiczne, Kraków

Literatura

- ABRAMEK B., KASZEWSKI Z.
 1973 *Materiały z cmentarzyska w Krajance, pow. Wieruszów*, PMMAE, t. 20, s. 81–110.
- ABRAMOWICZ A.
 1956 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz (część I)*, PMMAE, t. 1, s. 61–95.
- ABRAMOWICZ A., LEPOŃNA B.
 1957 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz (część II)*, PMMAE, t. 2, s. 25–51.
- ANTONIEWICZ W.
 1922 *Zbiór wykopalisk w Muzeum Starożytności im. Wł. Tarczyńskiego w Łowiczu*, WA, t. 7, s. 121–141.
- BALKE B.
 1968 *Sprawozdanie z zakończenia badań wykopaliskowych przeprowadzonych na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Brzeżcach, pow. Białobrzegi*, SA, t. 19, s. 105–109.
- BARAN V. D.
 1957 *Poselenie pierych vekov našejerys. Čerepin, L'vovskoj oblasti*, „Kratkie Soobščeniya Instituta Archeologii”, t. 7, s. 97–99.
- BARANKIEWICZ B.
 1959 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Grodzisku Mazowieckim*, MS, t. 5, s. 191–232.
- Bemerkung
 1926 *Bemerkung der vorgeschichtlichen Sammlung des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer*, „Altschlesien”, t. 1, z. 3/4, Wrocław.
- Bemerkung der Sammlung
 1934 *Bemerkung der Sammlung des Landesamts für vorgeschichtliche Denkmalpflege*, „Altschlesien”, t. 4, z. 4, Wrocław.
- BIBORSKI M., KACZANOWSKI P., KĘDZIERSKI Z., STĘPIŃSKI J.
 1981 *Miecze obosieczne z cmentarzyska kultury przeworskiej w Chmielowie Piaskowym, woj. Kielce, i Gaci, woj. Przemyśl, w świetle analizy archeologicznej i badań metaloznawczych*, SA, t. 33, s. 99–135.
- BLOMBERGOWA M.
 1972 *Cmentarzysko z młodszego okresu rzymskiego w Woli Błędowej, pow. Brzeziny*, WA, t. 37 s. 170–205.
- BLUME E.
 1912, 1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. I, „Mannus Bibliothek”, t. 8, cz. II, ibidem, t. 14, Würzburg.
- DĄBROWSKI I. i K.
 1967 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach, pow. Kalisz, Wrocław-Warszawa-Kraków*.
- DĄBROWSKA T.
 1973a *Wschodni granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich*, MSiW, t. 2, s. 127–254.
 1973b *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, MSiW, t. 2, s. 383–531.
 1976 *Materiały z cmentarzyska w Księżych Młynach, gm. Pęczniew, woj. sieradzkie*, WA, t. 41, z. 3, s. 292–300.
- DĄBROWSKA T., GODŁOWSKI K.
 1970 *Grób kultury przeworskiej z Hromówki na Ukrainie*, ZNUJ, z. 12, s. 77–102.
- DĄBROWSKA T., POZARZYCKA-URBAŃSKA A.
 1978 *Wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamieńczuku, gm. Wyszaków, woj. Ostrołęka*, SA, t. 30, s. 151–174.
- DĄBROWSKI K.
 1964 *Badania archeologiczne osady lateńsko-rzymskiej w Piwonicach, w 1962 roku*, SA, t. 16, s. 95–100.
- DYMACZEWSKI A.
 1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, w pow. średzkim*, FAP, t. 8/9, s. 179–433.
- ERZEPKI R.
 1890 *Kurhan w Grunówku pod Lesznie*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, t. 1, s. 37–45.
- GEDL M., GINTER B., GODŁOWSKI K.
 1970, 1971 *Pradzieje i wczesne średniowiecze dorzecza Liswarty, cz. I i II*, Katowice.
- GIESLER U.
 1978 *Jüngerkerzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna*, „Saalburg Jahrbuch”, t. 35, s. 5–56.
- GODŁOWSKI K.
 1959 *Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck*, MA, t. 1, s. 173–277.
 1961 *Kultura przeworska*, [w:] *Pradzieje powiatu krakowskiego*, ZNUJ, z. 2, s. 137–212.
 1962 *Ein Gräberfeld aus der späten Kaiserzeit in Opatów, Kreis Kłobuck*, „Archaeologia Polona”, t. 4, s. 255–305.
 1964a *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Grudziach, w pow. opolskim*, PA, t. 16, s. 157–161.
 1964b *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Opatowie, pow. Kłobuck, w 1962 roku*, SA, t. 16, s. 142–148.
 1969 *Kontynuacja badań wykopaliskowych w dorzeczu Liswarty (Rybno, Żabieniec, Opatów)*, SA, t. 21, s. 135–152.
 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, ZNUJ, z. 11.
 1972 *Badania na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Kryspinowie, pow. Kraków*, SA, t. 24, s. 129–148.
 1973 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, MSiW, t. 2, s. 253–384.
 1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, MSiW, t. 4, s. 7–238.
 1978 *Opatów, Gemeinde Opatów, Woiwodschaft Częstochowa, Ein Gräberfeld der jüngerens Kaiserzeit*, Recherches Archéologiques de 1977, s. 24–33.
- GODŁOWSKI K., SZADKOWSKA L.
 1972 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, powiat Opole*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 5, s. 5–246.

- GURBA J., ŚLUSARSKI Z.
1966 *Bogato wyposażony grób z III wieku z Podlodowa w pow. tomaszowskolubelskim*, PA, t. 17, s. 202–207.
- HADACZEK K.
1909 *Album przedmiotów wydobytych z grobów cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego)*, „Teki Konserwatorska”, t. 3, z. 2, s. 1–21.
- Inventaria*
1971 *Inventaria Archaeologica, Corpus des Ensembles Archéologiques*, z. 27, Warszawa.
- JAHN M.
1918 *Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit*, cz. I, „Praehistorische Zeitschrift”, t. 10, s. 80–149.
1921 *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Leipzig.
1922 *Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit*, cz. II, „Praehistorische Zeitschrift”, t. 13/14, s. 127–149.
- JAMKA R.
1933 *Cmentarzysko w Kopkach (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce zachodniej*, PA, t. 5, z. 1, s. 23–62.
1947 *Grób okresu rzymskiego z Malkowic, pow. Pińczów*, „Światowit”, t. 18, s. 179–192.
1957 *Materiały z grobów kultury przeworskiej z Jadownik Mokrych, pow. Dąbrowa Tarnowska*, MS, t. 2, s. 237–246.
1967 *Materiały grobowe kultury przeworskiej z Bolestawia, pow. Dąbrowa Tarnowska*, MA, t. 8, s. 193–196.
- JASNOSZ S.
1952 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń*, FAP, t. 2, s. 1–284.
- KACZANOWSKI P.
1971 *Drochlin, District of Włoszczowa, Site 1 (A Cemetery of the Roman Period and a Settlement of the Lusatian Culture)*, Recherches Archéologiques de 1970, s. 26–31.
1972 *Drochlin, District of Włoszczowa, Site 1 (A Cemetery of the Roman Period and a Settlement of the Lusatian Culture)*, Recherches Archéologiques de 1971, s. 20–26.
- KACZMAREK I.
1962 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Kotli, pow. Głogów*, „Silesia Antiqua”, t. 4, s. 213–239.
- KALETYN T.
1963 *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na osadzie kultury łużyckiej w Dębnicy, pow. Trzebnica*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, s. 55–58.
- KAPERNA Z.
1964a *Wyniki badań z okresu rzymskiego w Maćkówce, pow. Przeworsk*, SROA za rok 1964, s. 31.
1964b *Sprawozdanie z prac ratowniczych przeprowadzonych w Przeworsku w latach 1961 i 1964 (stan. 8)*, SROA za rok 1964, s. 48–49.
- KARPIŃSKA A.
1926 *Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem typu siedleńskiego*, Poznań.
- KASZEWSKA E.
1961 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz (cz. III)*, PMMAE, t. 6, s. 191–290.
1975a *Kultura przeworska w Polsce środkowej*, PMMAE, t. 22, s. 195–254.
1975b *Wielookresowe cmentarzysko ciałopalne w Zadowicach, pow. Kalisz*, SA, t. 27, s. 141–164.
- KIETLIŃSKA A.
1974 *Unikatowa płytką żelazną i inne zabytki z cmentarzyska kurhanowego w Lisowie, pow. Grójec*, WA, t. 39, z. 1, s. 55–62.
- KIETLIŃSKA A., DĄBROWSKA T.
1963 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego we wsi Spicymierz, pow. Turek*, MS, t. 9, s. 143–254.
- KOČKA W.
1939 *Grób ciałopalny ze starszego okresu rzymskiego w Żerkowie, w pow. jarocińskim*, WA, t. 16 (reedycja 1948), s. 170–178.
- KOSSINNA G.
1915 *Deutsche Vorgeschichte*, cz. II, „Mannus Bibliothek”, t. 9.
- KOSTRZEWSKI B.
1939 *Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w Zaspach, w pow. tureckim*, PA, t. 6, s. 293–302.
1946 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie*, PA, t. 7, s. 192–293.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, FAP, t. 4, s. 151–274.
1956 *Cmentarzyska z okresu rzymskiego w Czaczu i Kokorzynie, w pow. kościańskim i w Piętkowie, w pow. średzkim*, FAP, t. 6, s. 65–103.
- KOSTRZEWSKI J.
1913 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
- KOZŁOWSKA R.
1972 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Wesółkach, pow. Kalisz*, SA, t. 24, s. 349–390.
- KROPOTKIN V. V.
1977 *Denkmäler der Przeworsk Kultur in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica – und cernjahow Kultur*, [w:] *Symposium Ausklang der Latène Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratysława, s. 173–200.
- KUNYSZ A.
1963 *Badania wykopaliskowe w Sanoku w roku 1963*, SROA za rok 1963, s. 44–45.
- LEONHARD F.
1932 *Aus einer Bribatsammlung*, „Sudeta”, t. 8, z. 1/2.
- LIANA T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA, t. 35, s. 429–491.
1976 *Kurhan i cmentarzysko płaskie kultury przeworskiej na stanowisku II w Łęgonicach Małych, pow. Opoczno*, WA, t. 41, s. 64–128.
- ŁUKA L. J.
1953 *Wykaz zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, FAP, t. 3, s. 150–171.
- MAKIEWICZ T.
1969 *Dalsze badania w Przywozie, pow. Wieluń*, SA, t. 21, s. 103–107.
1970 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej, pow. Łódź*, PMMAE, t. 17, s. 175–255.
1977 *Materiały ze zniszczonego cmentarzyska kultury przeworskiej w Tucznie koło Inowrocławia*, FAP, t. 26, s. 125–149.
- MARCINIAK J.
1939 *Przyczynki do zagadnienia ciągłości osadnictwa na ziemiach polskich w świetle badań wykopaliskowych w Złotej w pow. sandomierskim*, WA, t. 16, reed. 1948, s. 234–258.
- MĄCZYŃSKA M.
1970 *Materiały z okresu wpływów rzymskich z Jaskini Ciemnej w Ojcowie, pow. Olkusz*, MA, t. 11, s. 199–212.
1971 *Cmentarzysko i osada z okresu rzymskiego w Krapkowicach*, MSiW, t. 1, s. 251–316.
- MYCIELSKA R.
1967 *Stanowisko kultury przeworskiej w Opatkowicach, pow. Proszowice*, MA, t. 8, s. 173–192.
- Na dziesięciolecie*
1956 *Na dziesięciolecie Łódzkiego Ośrodka Archeologicznego*, „Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis”, nr 4, Łódź.
- NIEWĘGŁOWSKI A.
1981 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*

- w Gościeradowie, gm. loco, woj. Tarnobrzeg, SA, t. 33, s. 61-99.
- NIEWĘGŁOWSKI A., OKULICZ J.
1964 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Stupsk-Kolonia, pow. Mława, WA, t. 30, s. 269-280.*
- OLSHAUSEN O.
1890 *Beitrag zur Geschichte des Reiterspornes*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 22, s. 184-210.
1891 *Radsporen auf Siegeln im Grobe Bernharts von Kalien und auf einem Relief am Dom zu Monza*, ibidem, t. 23, s. 219-223.
- OSIŃSKI K.
1923 *Wykopalisko w Budach Łańcuckich z epoki młodszego okresu Cesarstwa Rzymskiego*, „Rocznik Przemyski”, t. 3, s. 1-32.
- PESCHECK Ch.
1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Chr.)*, Leipzig.
- PETERSEN E.
1934 *Neue wandalische Grabfunde aus dem 2.-4. Jahr. n. Chr.*, „Altschlesien”, t. 4, s. 139-161.
1935 *Der wandalische Reiter an der Ohle*, „Altschlesische Blätter”, t. 4, s. 112-113.
- PFÜTZENREITER F.
1929 *Das wandalische Brandgräberfeld aus der römischen Kaiserzeit bei Stroppen, Kr. Guhrau*, „Altschlesien”, t. 2, z. 3, s. 250-273.
- PIASKOWSKI J.
1963 *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych i próbek żużla ze Śląska Opolskiego z okresu wpływów rzymskich*, PA, t. 15, s. 134-158.
- PIĘTKA-DĄBROWSKA T.
1959 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w miejscowości Domaradzyn, pow. Łowicz, WA, t. 26, s. 225-230.*
- Przewodnik
1935 *Przewodnik po Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego*, Poznań.
- RADIG W.
1942 *Das ostgermanische Gräberfeld von Stara Wies, Kr. Sokolow*, „Die Burg”, t. 3, z. 2, s. 179-224.
- SVEŠNIKOV I. K.
1957 *Mogilniki lipickoj kultury v L'vovskoj oblasti (raskopki u ss. Zvenigorod i Bolotnoe)*, „Kratkie Soobščeniya Instituta Istории Material'noj Kul'tury”, t. 68, s. 63-74.
- SZEMBEKÓWNA J.
1903 *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Siemianicach*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego za 1902 rok”, t. 29, s. 57-67.
- SZMIT Z.
1921 *Groby z okresu lateńskiego i rzymskiego na cmentarzysku „Kozarówka” w Drohiczynie nad Bugiem*, WA, t. 6, s. 61-79.
1923 *Cmentarz lateńsko-rzymski „Kozarówka” w Drohiczynie nad Bugiem*, WA, t. 8, s. 152-175.
- SZYDŁOWSKI J.
1959 *Cmentarzysko typu dobrodzieńskiego w Olsztynie, pow. Częstochowa*, Śląski Instytut Naukowy, „Biuletyn” nr 11.
1964a *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice*, Wrocław.
1964b *Ciałopalne cmentarzysko rzymskie z Zakrzowa, pow. Krapkowice*, MS, t. 10, s. 187-222.
- ŚLUSARSKI Z.
1961 *Tymczasowe sprawozdanie z badań archeologicznych z okresu rzymskiego w Opoce, pow. Puławy (maszynopis w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie).*
- ŚMISZKO M.
1932 *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwów.
- TACKENBERG K.
1925 *Die Wandalen in Niederschlesien*, Berlin.
1926 *Neue Funde aus Schlesien*, „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit”, t. 2, s. 7-12.
- TISCHLER O.
1890 *Über Sporen und nachrömische Email*, „Korespondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte”, t. 21, s. 17-24.
- WAWRZYŃIECKI M.
1908 *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie Polskim dokonane w lipcu, sierpniu i wrześniu 1904 roku przez Mariana Wawrzyńieckiego i Szczęsnego Jastrzębowskiego*, „Materiały Antropologiczne, Archeologiczne i Etnograficzne”, t. 10, s. 46-63.
- WIELOWIEJSKI J.
1960 *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, MS, t. 6, s. 7-414.
- WILKOŃSKI L.
1938 *Grób ciałopalny z okresu wczesnorzymskiego z Krakówki pod Sandomierzem*, WA, t. 15, s. 106-125.
- WOŹNIAK Z.
1957 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Mogile (Nowa Huta) w 1955 r.*, SA, t. 4, s. 79-90.
- ZAKRZEWSKI Z.
1925 *Cmentarzysko z kulturą rzymską w Ciężeniu w pow. słupeckim (woj. łódzkie)*, PA, t. 2, s. 91-99.
- ZĄBKIEWICZ-KOSZAŃSKA H. A.
1967 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Walichnowych, pow. Wieruszów, stan. 2*, WA, t. 32: 1966, s. 548-551.
1973 *Grób wojownika kultury przeworskiej z Ochędzyna Nowego, pow. Wieruszów*, PMMAE, t. 20, s. 111-128.
- ZIELONKA B.
1951 *Groby ludności kultury przeworskiej w Lachmirowicach, pow. Inowrocław*, „Z otchłani wieków”, t. 20, s. 120-128.
1953 *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach, pow. inowrocławski*, PA, t. 9 (1951-52), z. 2, s. 353-386.
1958 *Cmentarzysko w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim*, PA, t. 10, s. 331-382.
1961a *Końcowe sprawozdania z badań w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim*, PA, t. 13, s. 190-196.
1961b *Stanowisko wielokulturowe w Adolfinie, w pow. aleksandrowskim*, PA, t. 13, s. 197-203.
1970 *Rejon Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim*, FAP, t. 20, s. 147-217.
- ZSCHILLE R., FORRER R.
1899 *Der Sporn in seiner Formenentwicklung*, cz. II, Berlin.
- ZAK J.
1959 *Ostrogi z zaczepami odgiętymi na zewnątrz*, PA, t. 11, s. 88-105.

BÜGELSPOREN DER PRZEWORSK-KULTUR. EINE TYPOLOGISCHE KLASSIFIKATION

Zusammenfassung

Bügelsporen gehören zu den mehr differenzierten Metallfundobjekten, die in den Fundstellen der Przeworsk-Kultur auftreten, mit der jüngeren vorrömischen Zeit angefangen bis zur späten römischen Kaiserzeit einschliesslich. Sie wurden von Kelten übernommen, die am wahrscheinlichsten ihre Erfinder waren. In Anlehnung teilweise an die früheren Klassifikationen von Martin Jahn und Kazimierz Godłowski wurde eine neue Teilung der Bügelsporengruppe gemacht, unter Verwendung von einer wesentlich grösseren Materialbasis (334 Sporen aus 127 Fundstellen – Abb. 1). Anhand der qualitativen und metrischen Merkmale (zum übergeordneten Merkmal wird Gestaltungsweise eines Spornbügels erkannt) wurden Sporen in acht Untergruppen (A–H) klassifiziert, mit gleichzeitigem Unterscheiden ihrer Typen, manchmal auch ihrer Varianten. Die Bestimmung der Sporenchronologie war möglich dank dem Auftreten derartiger Fundobjekte in Grabkomplexen.

Die Untergruppe A (Abb. 4) bilden Sporen mit drähtchenartigen, halbrund gebogenen Bügeln, langen, schlanken, runden oder im Querschnitt vieleckigen Stacheln und mit grossen, runden, innen hohlen Verköpfungen (Abb. 3). Chronologie: Stadium A_2 – A_3 der jüngeren vorrömischen Zeit.

Die Untergruppe B (Abb. 6) vereinigt zwei Sporentypen mit verhältnismässig schwach ausgewölbten Bügeln, langen Stacheln und mittelgrossen Verköpfungen. Typ B1 – Sporen mit niedrigen, leicht gebogenen Bügeln, langen, meistens viereckigen Stacheln und runden, innen Verköpfungen (Abb. 5: 1). Typ B2 – Sporen mit ziemlich hohen, halbrund gebogenen Bügeln, langen, überwiegend im Querschnitt viereckigen Stacheln und mittelgrossen halbrunden Verköpfungen (Abb. 5: 2, 3). Chronologie: ältere Phase B_1 der frühromischen Zeit.

Untergruppe C (Abb. 8) besteht aus zwei Typen von Sporen mit halbrund gebogenen Bügeln, schlanken Stacheln und kleinen, knöpfchenartigen Verköpfungen. Typ C1 – Sporen mit hohen, stark ausgewölbten, manchmal glockenförmig gestalteten Bügeln und halbrunden im Querschnitt Armen; Stacheln verhältnismässig lang, kegelförmig, im Querschnitt rund oder viereckig; Verköpfungen klein, knöpfchenartig, mit Kreuzschnitten oder mit Einschnitten vom in den Kreis eingeschriebenen Stern geschmückt (Variante C1a, Abb. 7: 1–4) oder glatt, ungeschmückt (Variante C1b, Abb. 7: 5). Chronologie: hauptsächlich Phase B_1 der frühromischen Zeit und Anfang von B_2 . Typ C2 – Sporen mit durchschnittlich ausgewölbten Bügeln, kegelförmigen, verhältnismässig hohen, im Querschnitt runden oder vieleckigen Stacheln und mit kleinen, knöpfchenartigen, ge-

wöhnlich ungeschmückten Verköpfungen (Abb. 7: 6, 7). Chronologie: Phase B_1 der frühromischen Zeit.

Untergruppe D (Abb. 10) es sind Sporen mit niedrigen, im Querschnitt halbrunden Bügeln mit verhältnismässig breit auseinandergestellten Armen, manchmal in der Mitte verbreitet; Stacheln kurz, kegelförmig, im Querschnitt allgemein rund, zuweilen am Ansatz mit kreisrunden Linien geschmückt; Verköpfungen klein, knöpfchenartig, an zurückgebogenen Armenenden der Bügel gesetzt (Abb. 9). Chronologie: hauptsächlich Phase B_2 der frühromischen Zeit.

Untergruppe E (Abb. 12) vereinigt 8 Typen von Sporen mit niedrigen, in der Regel schwach ausgewölbten Bügeln, kegelförmigen Stacheln von differenzierter Länge und mit kleinen, knöpfchenartigen Verköpfungen. Typ E1 – Sporen mit klepsiderartig in der Mitte ausgebreiteten Bügeln; Stacheln kurz, im Querschnitt rund oder facettiert, kegelförmig, am Ansatz mit kreisrunden Linien geschmückt; Verköpfungen rund, knöpfchenförmig (Abb. 11: 1–3). Plattenartige Ausbreitung unter dem Stachel ist Ergebnis der Wirkung von Stuhlsporen. Chronologie: entwickeltes Stadium B_2 der frühromischen Zeit. Typ E2 – Sporen mit niedrigen, schwach ausgewölbten, in der Mitte am breitesten Bügeln und mit allgemein im Querschnitt halbrunden Armen; Stacheln kurz, gedrungen, kegelförmig, meistens rund im Querschnitt, seltener viereckig oder facettiert, manchmal am Ansatz mit kreisrunden Linien geschmückt; Verköpfungen klein, rund, knöpfchenförmig (Abb. 11: 4–9). Chronologie: hauptsächlich entwickeltes Stadium B_2 der frühromischen Zeit und Phase B_2/C_1 – C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ E3 – gedrungenen Sporen mit schwach gebogenen, niedrigen, unter dem Stachel am breitesten, kurzen Bügeln; mit dicken, massiven, im allgemeinen viereckigen, häufig innen leeren Stacheln und kleinen, überwiegend knöpfchenartigen Verköpfungen (Abb. 11: 10, 11). Chronologie: Phase B_2/C_1 – C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ E4 – Sporen mit ziemlich niedrigen, unter dem Stachel am breitesten Bügeln, kegelförmigen, massiven, runden im Querschnitt, schwach vom Bügel absonderten Stacheln und kleinen, knöpfchenartigen Verköpfungen (Abb. 11: 12, 13). Chronologie: Ende der Phase B_2 der frühromischen Zeit. Typ E5 – Sporen mit niedrigen Bügeln (Variante E5a, Abb. 11: 14–17) oder mittelmässig ausgewölbten (Variante E5b, Abb. 11: 18, 19), im Querschnitt halbrunden, verhältnismässig langen, kegelförmigen, im Querschnitt differenzierten Stacheln, häufig am Ansatz mit kreisrunden Furchen geschmückt, und mit kleinen, knöpfchenartigen Verköpfungen. Chronologie: Ende der Phase B_2/C_1 – C_{1a} der

frührömischen Zeit und Phase B_2/C_1-C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ E6 – Sporen mit schwach ausgewölbten, in der Mitte am breitesten Bügeln, mit sehr massiven, langen, kegelförmigen, häufig am Ansatz geschmückten Stacheln und runden, knöpfchenartigen Verköpfungen (Abb. 11: 20–22). Chronologie: Phase B_2/C_1-C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ E7 – Sporen mit Bügeln, die mit mittleren Verköpfungen in der Gestalt von einem kleinen Knötchen oder Häckchen versehen sind; Stacheln, innen leer, hoch, abgestumpft, am Ansatz etwas verengern sich (Abb. 11: 23). Chronologie: Phase B_2/C_1-C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ E8 – Sporen mit verhältnismässig stark gewölbten Bügeln, kegelförmigen Stacheln, dicken, mittellangen, im Querschnitt runden und häufig geschmückten Stacheln (Variante E8a, Abb. 11: 24, 25) und Sporen mit bandartigen Bügeln, kurzen, teilweise unten ausgehöhlten Stacheln (Variante E8b, Abb. 11: 26); Verköpfungen klein, knöpfchenartig. Chronologie: Phase C_{1a} der jüngeren römischen Zeit.

Untergruppe F (Abb. 14) vereinigt vier Typen von Sporen (die manchmal an frührömische Exemplare vom Typ C1 erinnern) mit hohen, halbrund gebogenen, in der Mitte ausgebreiteten Bügeln und kleinen, kegelförmigen oder zweikegelförmigen Stacheln. Typ F1 – Sporen mit stark gebogenen Bügeln (Variante F1a, Abb. 13: 1–4) und mit schlankeren Bügeln (Variante F1b, Abb. 13: 5, 6), in der Mitte verbreitet, manchmal leicht asymmetrisch; Stacheln verhältnismässig klein, kegelförmig, im Querschnitt in der Regel rund, manchmal mit kreisrunden Linien geschmückt; Verköpfungen klein, knöpfchenartig, zuweilen etwas verflacht. Chronologie: Phase C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ F2 – Sporen mit hohen, stark gebogenen Bügeln, kleinen, kegelförmigen Stacheln und mit Verköpfungen in Form von kleinen Querstücken (Abb. 13: 7, 8). Chronologie: Phase C_{1a} der jüngeren römischen Zeit. Typ F3 – Sporen mit verhältnismässig stark gebogenen Bügeln, häufig leicht asymmetrisch, rautenartig in der Mitte verbreitet; Stacheln zweikegelförmig, seltener birnenartig, ziemlich kurz, im Querschnitt rund, ungeschmückt (Variante F3a, Abb. 13: 9–12) und kegelartig, manchmal geschmückt (Variante F3b, Abb. 13: 13, 14); Verköpfungen klein, knöpfchenar-

tig, halbrund oder leicht verflacht. Chronologie: Phasen C_{1a} und C_{1b} der jüngeren römischen Zeit. Typ F4 – Sporen mit mittelmässig ausgewölbten Bügeln, zuweilen mit mittleren Haken (eine dritte Verköpfung) versehen; kegelförmige, auf langen Halsen gesetzte Stacheln; kleine, knöpfchenartige, leicht verflachte Verköpfungen (Abb. 13: 15–17). Chronologie: Phase C_{1a} (?) der Jüngeren römischen Zeit.

Untergruppe G (Abb. 16) bilden zwei Typen von grossen, stark asymmetrischen Sporen mit mittleren Verköpfung unter dem Stachel. Typ G1 – Sporen mit stark gebogenen Bügeln, deutlich asymmetrisch (der eine Arm ist länger, gezogen, der zweite – kürzer, gebogen), in der Regel dachförmig im Querschnitt, in der Mitte mit zusätzlicher Verköpfung ausgestattet (kleiner Haken); Stacheln lang, manchmal sehr lang, in Gestalt sich den zweikegelförmigen nähernd, zuweilen birnenartig, im Querschnitt immer rund, oft am Ansatz mit kreisrunden Furchen geschmückt; Verköpfungen flach, an längeren Armen länglich, an den kürzeren – klein, rund, selten nur eine Art von Verköpfungen als flache, runde Knötchen (Abb. 15: 1–7). Chronologie: Ende der Phase C_{1a} , Phase C_{1b} , seltener C_2 der jüngeren römischen Zeit. Typ G2 – Sporen mit stark asymmetrischen, niedrigen Bügeln mit mittleren Verköpfungen; Stacheln lang, verdickt in der Mitte; Verköpfungen im allgemeinen in der Form von kleinen, flachen, runden Knötchen (Abb. 15: 8). Chronologie: Phasen C_{1b} und C_2 der jüngeren römischen Zeit.

Untergruppe H (Abb. 18) bilden Sporen mit kurzen, bandartigen, viereckig in der Mitte ausgebreiteten Bügeln, hier auch mit hakenartigen Verköpfungen versehen; Stacheln ziemlich schlank, profiliert; Armenden mit Nieten beendet (Abb. 17). Chronologie: Endphase der jüngeren römischen Zeit (D), Anfang der Völkerwanderungszeit.

Verschwinden der Sporen gegen Ende der römischen Zeit erfolgte nicht nur aus Veränderung der Bestattungsbräuche, aber auch aus zunehmenden Einflüssen der Nomaden, die derartigen Reitausstattungen nicht verwendeten.

Übersetzt von Wiesława Moniak

Adresse des Verfassers:

Mgr Jerzy Ginalski

38-400 Krosno, Rynek 15, Polen

Państwowa Służba Ochrony Zabytków

Oddział Wojewódzki